

KUR'ÂN-I KERİM'DE DÂBBE

Necdet ÜNAL*

ÖZET

Bu makalede, Kur'ân-ı Kerim'deki dâbbe üzerinde durulmuştur. Öncelikle dâbbenin Arap dilindeki lügat anlamı araştırılmış, sonra söz konusu kelimenin Kur'ân ayetlerindeki kullanımı ve anlamı incelenmeye çalışılmış, daha sonra Neml suresi 27/82. ayette geçen ve kaynaklarda kıyamet alametlerinden birisi olarak gösterilen dâbbe üzerinde ayrıca durulmuş ve çalışma sonuç bölümüyle bitirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Tefsir, Dâbbe, Dâbbetü'l-Ard.

DÂBBE IN QUR'AN

ABSTRACT

This paper is concerned with Dâbbe in Qur'an. First, the paper investigates the lexical sense of Dâbbe and then tries to examine its usage and sense in Quranic verses. After that, the paper treats especially the word Dâbbe in Surah An-Naml of Qur'an (27/82) which is, according to the sources, one of the signs of The Judgement Day. The paper ends a general consideration of the concept of Dâbbe.

Key words: Qur'an, commentary, Dâbbe, Dâbbetü'l-Ard

GİRİŞ

Bu çalışmamızdaki amaç, Kur'ân-ı Kerim ayetlerindeki kullanımları çerçevesinde dâbbe kelimesinin ifade ettiği anlamı ortaya koymaktır. Kur'ân-ı Kerim'de on dört yerde tekil olarak “dâbbe” ve dört ayette de çoğul olarak “devâb” şeklinde olmak üzere toplam on sekiz ayette geçen bu sözcükle ilgili araştırmamız elbette ki sadece tefsir kaynaklarıyla sınırlı kalmayacaktır. Çünkü bu kavramın lügat anlamı için Arapça lügatlerden ve konuyla ilgili muhtelif rivayetler için zaman zaman hadis kaynaklarından da faydalanacağız.

Çalışmamızda ilk olarak Arapça lügatlerden yararlanarak dâbbe kelimesinin lügat anlamını vereceğiz. Ardından çalışmamızın merkezini teşkil

* Dr., Çanakkale Gazi İlköğretim Okulu. E-posta: doktornecdet@gmail.com

eden kısma geçerek, söz konusu kavramın Kur'ân-ı Kerim ayetlerindeki kullanımlarını ele alarak bu noktada genel bir çerçeve çizmeye gayret edeceğiz. İslam kültüründe ve genel olarak kaynaklarda kıyamet alameti olarak görülen ve Kur'ân-ı Kerim'deki dayanağı Neml suresi 27/82. ayet olan dâbbe ile ilgili olarak bu ayet üzerinde ayrıca duracağız ve söz konusu ayetin dâbbe ile ilgili olarak ne söylediğini ve hangi çerçeveyi çizdiğini anlamaya çalışacağız. Son olarak genel bir değerlendirme yapıp bu konuda geldiğimiz noktayı paylaşarak çalışmayı tamamlayacağız.

Dâbbe Kelimesinin Lügat Anlamı

Dâbbe (دَابَّةٌ), Arapçada debbe (دَبَّ) fiil kökünden gelen ve ismi fail kalıbında bir kelime olduğu için öncelikle onun geldiği kök olan debbe (دَبَّ) fiilinin lügat anlamına bakmakta fayda görüyoruz.

Debbe (دَبَّ) fiili lügatte insanın, hayvanın acele etmeden vakarla, sükunetle yavaş yavaş yürümesi,¹ yürümenin en hafif şekliyle yeryüzünde hareket etmek² gibi anlamlara gelmektedir.

Yürüme eksenindeki bu anlamların yanında debbe fiilinin yaşamak anlamına geldiğini de görüyoruz. Nitekim Arapçada “yaşayanların ve ölmüşlerin en yalancısı” anlamındaki دَبَّ مَنْ دَبَّ وَ دَبَّ مَنْ دَبَّ ifadesinde söz konusu fiil yaşamak anlamındadır³

Tefsir kaynaklarında da debbe fiili tahlil edilmiş ve onun lügat anlamı üzerinde durulmuştur. Buna göre debbe fiili; birbirine yakın adımlarla yürümek,⁴ çocuğun, ihtiyarın, akrebin ve çekirgenin sürünüp emeklemesi gibi gerçekte

¹ el-Halil b. Ahmed, Ebu Abdîrrahman el-Ferahidî (175/791), *Kitâbu'l-Ayn*, (Mehdi el-Mahzûmî-İbrahim es-Sâmîrâî, Byy. VIII, 12; el-Cevherî, İsmail b. Hammâd (v. 393/1003), es-Sihah Tâcu'l-Luğa ve Sihâhî'l-Arabiyye, Dâru'l-İlm Li'l-Melâyîn, 4.Baskı, Beyrut 1990, I, 124; el-Ezherî, Ebu Mansur Muhammed b. Ahmed (v. 370/980), *Tehzîbü'l-Lüğa*, ed-Dâru'l-Misriyye, Kahire-ts., XIV, 75; ez-Zebîdî, Muhammed Murtadâ el-Huseynî el-Vâsîtî (v. 1205/1790), *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, 2. Baskı, Kuveyt 1987, II, 391-392; İbn Manzûr, Ebu Fazl Cemalüddin b. Mükerrrem (v. 711/1311), *Lisânü'l-Arabi'l-Muhît*, (Tahk: Abdullah Ali el-Kebîr-Muhammed Ahmed Hasbullah-Hâşim Muhammed Şâzîlî, Dâru'l-Meârif, Kahire, ts., II, 1314.

² İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Zekerriyya el-Luğavî (v. 395/1005), *Mu'cemü Mekayîsî'l-Luğa*, Dâru'l-Fikr, Byy. ts., II, 263.

³ el-Cevherî, *es-Sihah*, I, 124; el-Ezherî, *Tehzîb*, XIV, 76; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, II, 394.

⁴ el-Alûsî, Ebu'l-Fadl Mahmûd (v. 1270/1854), *Rûhu'l-Meânî fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azîm ve's-Sebrî'l-Mesânî*, Dâru İhyâit-Türâsî'l-Arabiyye, Beyrut-ts., VII, 143; VII, 391; el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî (v. 671/1272), *el-Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'an*, Müessesetü'r-Risâle, (Tahk: Abdullah b. Abdül-Muhsin), Beyrut 2006, VIII, 369.

yavaş yavaş intikal etmek,⁵ canlıların kendi özellikleri çerçevesinde yeryüzünde yürüme,⁶ hafif yürüme, debelenme⁷ gibi anlamlara gelmektedir. Bu bağlamda olan “ordunun debîbi” (دَيْبِبِ الْجَيْشِ) ifadesi Arapçada, ordunun yavaşça sızıp intikal etmesini anlatmaktadır.⁸

Debbe fiili ile ilgili olarak tespit edebildiğimiz önemli bir nokta, bu fiilin Arapçada mecazî olarak ve gözle fark edilemeyecek intikaller için de kullanıldığıdır. Nitekim içkinin,⁹ zehirin¹⁰, hastalığın¹¹ bedende yayılması, zorluğun ve acının yayılması,¹² çürüğün etrafına sirayet etmesi,¹³ bedende, insanda ve damarda bir sıvının akıp sirayet etmesi,¹⁴ elbisedeki yıpranmışlığın artması,¹⁵ gecenin son karanlığında sabahın gelip yayılması¹⁶ vb. durumlar debbe fiili ile anlatılabilmektedir.

Debbe fiilinin sözlük anlamından kısaca bahsettikten sonra şimdi bu kökten gelen dâbbe kavramının lügat anlamına bakacak olursak ona; Allah'ın yarattığı her şeye verilen bir isim,¹⁷ yeryüzünde yürüyen her şey,¹⁸ akıllı olsun veya olmasın her canlı,¹⁹ binilen şey yani binek²⁰ gibi karşılıklar verildiğini görürüz.

Tefsir kaynaklarında da dâbbe kavramının lügat anlamı üzerinde durulmuş ve ona, yukarıda ifade ettiğimiz karşılıklar çerçevesi civarında

⁵ Muhammed Abduh (v.1905)- er-Reşid Rızâ, (v.1935), Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakim (Tefsîru'l-Menâr), 2. Baskı, Kahire 1948, XII, 12.

⁶ İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir (v. 1393/1973), Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr, ed-Dâru't-Tunûsiyye, Tunus 1984, XX, 39.

⁷ Elmalılı, Hamdi Yazır (v.1361/1942), Hak Dini Kur'an Dili, Eser Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul1982, V, 3701.

⁸ Abduh- Reşid Rızâ, *Tefsîru Menâr*, XII, 12.

⁹ Elmalılı, *Hak Dini*, V, 3701; Abduh- Reşid Rızâ, *Tefsîru Menâr*, XII, 12.

¹⁰ Abduh- Reşid Rızâ, *Tefsîru Menâr*, XII, 12.

¹¹ ez-Zebidî, *Tâcu'l-Arûs*, II, 392; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II, 1314.

¹² ez-Zebidî, *Tâcu'l-Arûs*, II, 392; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II, 1314.

¹³ Elmalılı, *Hak Dini*, V, 3701.

¹⁴ ez-Zebidî, *Tâcu'l-Arûs*, II, 392; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II, 1314.

¹⁵ ez-Zebidî, *Tâcu'l-Arûs*, II, 392; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II, 1314.

¹⁶ ez-Zebidî, *Tâcu'l-Arûs*, II, 392; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II, 1314.

¹⁷ el-Halîl, *Kitâbu'l-Ayn*, VIII, 13.

¹⁸ el-Cevherî, *es-Sıhab*, I, 124; İbn Fâris, *el-Luğâ*, II, 263; ez-Zebidî, *Tâcu'l-Arûs*, II, 392; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II, 1314.

¹⁹ el-Ezherî, *Tebzîb*, XIV, 77; ez-Zebidî, *Tâcu'l-Arûs*, II, 392; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II, 1314.

²⁰ el-Halîl, *Kitâbu'l-Ayn*, VIII, 12; el-Cevherî, *es-Sıhab*, I, 124; ez-Zebidî, *Tâcu'l-Arûs*, II, 392; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II, 1314.

diyebileceğimiz anlamlar verilmiştir. Bunlardan bazıları; canlıların tümü,²¹ yeryüzündeki bütün canlılar,²² hem hayvan ve hem de insanlar için kullanılan bir tabir,²³ insan da dahil olmak üzere yeryüzünde deprenen her canlı,²⁴ mikroptan hayvanlara kadar yavaşça hareket eden bedensel her türlü canlı,²⁵ hayvanlar ve çoğunlukla haşereler için kullanılan bir isim,²⁶ yeryüzünde olmakla sınırlı olan ve gökyüzündeki yaratılmış varlıkları kapsamayan bir isim,²⁷ yeryüzünde sürünüp emekleyerek veya iki ya da daha fazla ayak üzerinde yürüyen her canlı,²⁸ haşereden maymuna, domuza, köpeğe, eşeğe, ata ve insana varana kadar yeryüzünde yürüyen bütün canlılar,²⁹ insan da dahil olmak üzere yürüyen ya da sürünen hayvanlar,³⁰ fiziksel bir bedeni olmayan melek gibi fizik ötesi varlıkların dışında kendi kendine hareket edebilen ve bir bedeni ya da gövdesi olan canlı,³¹ insan dışında yeryüzünde yürüyen canlı,³² örfen dört ayaklı canlılar ve özellikle at,³³ katır ve eşek gibi binilen hayvanlar³⁴ şeklindeki karşılıklardır.³⁵

²¹ el-Kurtubî, *el-Câmi'*, II, 497.

²² İbn Âşûr, *et-Tabrîr ve't-Tevîr*, IX, 215.

²³ Esed, Muhammed (v. 1413/1992), Kur'an Mesajı Meal-Tefsir, (Çev.: Cahit Koytak, Ahmet Ertürk), İşaret Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 1999, 718.

²⁴ Ateş, Süleyman, Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1988, III, 525.

²⁵ Ateş, *Çağdaş Tefsir*, VIII, 197.

²⁶ Elmalılı, *Hak Dini*, V, 3701.

²⁷ er-Râzî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer Fahrüddin (v. 606/1209), Tefsiri Fahrî'r-Râzî, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1981, XII, 222-223.

²⁸ Abduh- Reşid Rızâ, *Tefsîru Menâr*, XII, 12.

²⁹ Ebû Zehrâ, Muhammed (v. 1898-1974), Zehratü't-Tefâsîr, Dâru'l-Fikri'l-Arabîy, Byy. ts., VI, 3167.

³⁰ Esed, *Kur'an Mesajı*, 325, 718.

³¹ Esed, *Kur'an Mesajı*, 538.

³² İbn Âşûr, *et-Tabrîr ve't-Tevîr*, XXII, 5.

³³ el-Alûsî, *Râhu'l-Meânî*, XII, 2.

³⁴ Abduh- Reşid Rızâ, *Tefsîru Menâr*, XII, 12; Hadis metinlerinde de dâbbe, binek anlamında kullanılmıştır. Bu hadislerden bazıları için bkz. Müslim b. el-Haccâc, Ebu'l-Huseyn el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî (v.261/874), Sahîhu Müslim, el-Matbaatü'l-Mısriyye, Mısır 1929, II, 210; Ahmed İbn Hanbel (v. 241/855), el-Müsned, (Şerh: Ahmed Muhammed Şâkir) Dâru'l-Hadîs, Kâhire 1995, II, 327, 361, 371.

³⁵ Dâbbe kavramıyla aynı kökten olan bazı lafızlar ve lügat anlamları şöyledir:

Dâbbetü'l-Ard: Kıyametin şartlarından bir tanesidir. Bkz. el-Cevherî, *es-Sıhab*, I, 124; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, II, 393; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II, 1314. hatta o şartların ilkidir. Bkz. ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, II, 393.

Dübbe: Birisinin izinden, yolundan gitmek. Bkz. el-Halîl, *Kitâbu'l-Ayn*, VIII, 13.

Debbe fiili ile bu kökten gelen dâbbe kavramının yukarıda verdiğimiz lügat manalarını genel olarak değerlendirdiğimizde şunları söyleyebiliriz:

Debbe fiilinde öncelikle canlıların cismanî olarak hareket etmeleri anlamı vardır. Zira sükûnet içinde yavaşça hareket etmekten emekleyip sürünmeye, kısa adımlar atarak yürümekten kendi özellikleri çerçevesinde hareket etmeye varana kadar canlıların ve özellikle hayvanların intikali debbe fiilinin kapsamındaki anlamlardır.

Debbe fiilinde bir de mecazi anlam boyutu vardır. Buna göre fiil; zaman zaman cismani olmayan, yani vücuttaki acı ve hastalığın yayılması gibi gözle fark edilemeyecek hareketleri anlatmak için de kullanılmaktadır.

Debbe fiilinden ismi fail olan dâbbe kavramı, örfen ve hadis metinlerinde genelde binek anlamında kullanılmış olsa da³⁶, aslında bu kavram öz olarak ifade etmek gerekirse, cismani olarak hareket eden insan ve daha çok hayvan bütün canlıları kapsamaktadır. Zira kelimenin anlam sahasında akıllı olsun veya olmasın, en küçükten en büyüğe, hayvandan insana, mikroptan haşereye kadar hareket eden bedensel her canlı yer almaktadır.

Dâbbe Kelimesinin Kur'ân-ı Kerim'deki Kullanımları ve Anlamı

Dâbbe kavramı Kur'ân-ı Kerim'de on dört yerde tekil olarak “dâbbe” ve dört ayette çoğul olarak “devâb” şeklinde olmak üzere toplam on sekiz ayette geçmektedir. Bu ayetleri ele alırken, dâbbe kavramı ekseninden uzaklaşmamaya ve konu bütünlüğünü bozmamaya özen göstermek amacıyla, ayetlerin çalışmamızı ilgilendiren kısımları özellikle ele alınacak, ayetlerin diğer kısımları hakkında söylenmesi zaruri görülenler dışında bir tafsilata girilmeyecek ve gerekli görülen izahat da dipnotlarda verilecektir.

İlk olarak üzerinde duracağımız Bakara 2/164. ayette “şüphesiz göklerin ve yerin yaratılışında, gece ve gündüzün değişmesinde, insanların faydasına olan şeyleri denizde taşıyıp giden gemilerde, Allah'ın gökten su indirip onunla ölmüş olan yeri diriltirek üzerinde her türlü canlıyı yaymasında, rüzgârları ve yer ile

Debâbe: İnsanların silahlarıyla içine girip karnında dolaştıkları ve savaşlarda kullandıkları alet (yani tank). Bkz. el-Halîl, *Kitâbu'l-Ayn*, VIII, 13; el-Ezherî, *Tebzîb*, XIV, 75; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, II, 395; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II, 1314.

Deybûb-debûb: İnsanlar arasında söz taşıyan kişi. Bkz. el-Ezherî, *Tebzîb*, XIV, 76; İbn Fâris, *el-Luğa*, II, 263; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, II, 392; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II, 1315.

³⁶ Bkz. el-Alûsî, *Râhu'l-Meânî*, XII, 2; Abdüh- Reşîd Rızâ, *Tefsîru Menâr*, XII, 12. Hadis metinlerinden bazı örnekler için bkz. Müslim, *Sahîb*, II, 210; Ahmed, *Müsned*, II, 327, 361, 371.

gök arasında emre hazır bekleyen bulutları evirip çevirmesinde elbette düşünen bir topluluk için deliller vardır”³⁷ buyrulmaktadır.

Allah’ın varlığının ve birliğinin delillerine dikkat çekilen bu ayette dâbbe ile ifade edilen her türlü canlıyı Allah’ın yeryüzüne yaymasının, O’nun varlığının ve birliğinin delillerinden olduğu vurgulanmaktadır.³⁸ Ayette dağıtmak,³⁹ yaymak,⁴⁰ doğup üreme yoluyla çoğaltmak,⁴¹ yaratmak⁴² anlamındaki “besse” (بَسَّ) fiili ile kullanılan dâbbe kavramı tefsirlerde; iki kanadıyla uçanlar dışında

³⁷ Bakara 2/164. إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْمُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَع النَّاسَ. وَمَا أَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَسَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ ذَاتٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ

³⁸ Kur’an-ı Kerim’e göre iki türlü ayet vardır: Birisi sözlü olan Kur’an-ı Kerim ayetleridir. Diğeri ise herkesin gözü önünde serili bulunan tabiat ayetleri, kevnî ayetler yani tabiat olaylarıdır. Aklını kullanıp düşünenler için bütün tabiat olayları aslında dile gelip Allah’ın varlığını ve birliğini haykırmaktadır. Dolayısıyla Kur’an-ı Kerim insanın dikkatini tabiat olaylarını okumaya ve onlardaki inceliği anlamaya davet etmektedir. Bkz. Ateş, *Çağdaş Tefsir*, I, 276.

³⁹ et-Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir (v. 310/922), *Câmiu’l-Beyan an Te’vili Âyi’l-Kur’an*, (Tahk: Ahmed Muhammed Şakir), Müessesetü’r Risale, Byy. 2000, III, 275; el-Beğavî, Ebu Muhammed el-Huseyn b. Mesûd (v. 516/1122), *Meâlimü’t-Tenzil*, (Tahk: Muhammed Abdullah en-Nemr, Osman Cuma Damiriyye, Süleyman Müslim el-Harş), Dâru Tayyibe, 4. Baskı, Beyrut-1987, I, 178; el-Beydavî, Nasıruddin Abdullah b. Ömer el-Kâdî (v. 685/1288), *Envârü’t-Tenzil ve Esrârü’t-Te’vil*, Hakikat Kitabevi, İstanbul 1998, I, 473; Ebu’s-Suûd, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî (v. 982/1574), *İrşâdü’l-Akli’s-Selim ilâ Mezâye’l-Kur’âni’l-Kerim*, Mektebetü’r-Riyadü’l-Hadîse, Riyad-ts., I, 293; İbnü’l-Cevzî, Cemalüddin Ebu’l-Ferec Abdurrahman (v. 597/1201), *Zâdü’l-Mesîr fi İlmî’t-Tefsir*, el-Mektebü’l-İslâmiyy, 3. baskı, Beyrut 1984, I, 168; el-Kurtubî, *el-Câmi*, II, 497; İbn Atıyye, Ebû Muhammed Andu’l-Hakk el-Endelüsî (v. 541/1147), *el-Muharraru’l-Vecîz fi Tefsiri’l-Kitâbi’l-Azîz*, Dâru İbn Hazm, Byy., ts., 149; Abduh- Reşid Rızâ, *Tefsîru Menâr*, II, 61; ez-Zühaylî, Vehbe, et-Tefsîru’l-Vecîz Alâ Hâmişî’l-Kur’âni’l-Azîm, Dâru’l-Fikr, 2. Baskı, Dimeşk 1996, 26; Ebû Zehrâ, *Zebratü’t-Tefsîr*, II, 490; el-Kâsımî, Muhammed Cemalüddin (v. 1332/1914), *Tefsîru’l-Kâsımî el-Müsemma Mehâsinü’t-Te’vil*, Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-Arabiy, Byy. 1957, III, 356; el-Hereî, Muhammed Emin b. Abdillâh el-Uremmî el-Alevî, *Tefsîru Hadâ’iki’r-Ravh ve’r-Reyhân*, Dâru Tavkî’n-Necâh, Beyrut 2001, III, 78; es-Semîn el Halebî, Ahmet b. Yusuf (v. 756/1355), ed-Dürrü’l-Mesûn Fî Ulûmi’l-Kitâbi’l-Meknûn, Dâru’l-Kalem, Dimeşk ts., II, 205; İbn Âdil, Ebû Hafis Ömer b. Ali ed-Dimeşkî (v. 880/1475), *el-Lübâb Fî Ulûmi’l-Kitâb*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyy, Beyrut 1998, III, 127.

⁴⁰ İbn Atıyye, *el-Muharraru’l-Vecîz*, 149; İbn Âşûr, *et-Tabrîr ve’t-Tenvîr*, II, 84; el-Kurtubî, *el-Câmi*, II, 497; Ebû Zehrâ, *Zebratü’t-Tefsîr*, II, 490; el-Kâsımî, *Mehâsinü’t-Te’vil*, III, 356; es-Semîn el Halebî, *ed-Dürrü’l-Mesûn*, II, 205; İbn Âdil, *el-Lübâb*, III, 127; Elmalılı, *Hak Dini*, I, 565-566.

⁴¹ el-Alûsî, *Râhu’l-Meanî*, II, 32.

⁴² es-Suyûtî, Celaluddin, Abdurrahman b. Ebi Bekr (v. 911/1505), ed-Dürrü’l-Mensûr fî’t-Tefsîr bi’l-Me’sûr, (Tahk: Abdullah b. Abdu’l-Muhsin, Kahire 2003, II, 110; İbn Ebî Zemaneyn, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh (v. 399/1008), *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîz*, Kâhire 2002, I, 193.

yeryüzünde yavaşça yürüyen ruh sahibi her canlı,⁴³ yeryüzünde yavaş yavaş yürüyen ve sayılıp hesaplanamayacak bütün canlı türleri,⁴⁴ akıllı olan veya olmayan bütün canlılar,⁴⁵ insanlar ve diğer hayvanlar⁴⁶, yeryüzünde insanlar ve onların dışındaki bütün yaratılmışların yürüyenleri⁴⁷ diye açıklanmıştır.

Ayetteki dâbbe kavramının her (كُلٌّ) ile kullanılması, onun sadece dört ayaklı canlıları değil, onların dışındakiler de dahil olmak üzere bütün canlı türlerini ifade ettiğini göstermektedir.⁴⁸ Zira dâbbe, canlıların tümüne verilen bir isimdir.⁴⁹ Buna kuşların dahil olmadığı söylenmişse⁵⁰ de genelde bu görüş kabul görmemiştir. Çünkü onlar da bazı durumlarda iki ayağı üzerinde yürür. Dolayısıyla bu isim, bütün canlıları kapsamaktadır.⁵¹

Ayetten anlaşıldığına göre Allah, her türlü canlıyı sınıf sınıf, cins cins, nevi nevi tasnif edip yaymıştır⁵² ve yeryüzüne yaydığı bütün bu canlılar, O'nun bir olduğuna delalet etmektedir.⁵³

Dâbbe kavramı, tıpkı bu ayette olduğu gibi başka ayetlerde de “besse” (بَسَّ) fiili ile kullanıldığından bu ayetlere de kısaca temas etmekte fayda görüyoruz.

Bu ayetlerden birisi “O, gökleri görebileceğiniz bir direk olmaksızın yarattı, sizi sarsmasın diye yere de yüksek dağlar koydu ve orada her çeşit canlıyı yaydı. Biz gökyüzünden su indirip orada her güzel çifti bitirdik”⁵⁴ ayetidir. Burada da besse fiili için; dağıtmak⁵⁵, yaratmak⁵⁶ ve dâbbe kavramı için de; yiyen

⁴³ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, III, 275.

⁴⁴ el-Alûsî, *Râhu'l-Meânî*, II, 32; Abduh- Reşid Rızâ, *Tefsîru Menâr*, II, 61.

⁴⁵ Ebu's-Suûd, *İrşâd*, I, 293; el-Kâsımî, *Mebâsimü't-Te'vîl*, III, 356; İbn Âdil, *el-Lübâb*, III, 127.

⁴⁶ er-Râzî, *Tefsîr*, IV, 220.

⁴⁷ Ebû Zehrâ, *Zehratü't-Tefsîr*, II, 490; el-Hererî, *er-Ravh ve'r-Reyhân*, III, 78.

⁴⁸ İbn Âşûr, *et-Tabrîr ve't-Tenvîr*, II, 84.

⁴⁹ İbn Atiyye, *el-Mubarraru'l-Veçîz*, 149; el-Kurtubî, *el-Câmi'*, II, 497; el-Hererî, *er-Ravh ve'r-Reyhân*, III, 78; es-Semîn el Halebî, *ed-Dürri'l-Mesûn*, II, 205.

⁵⁰ İbn Atiyye, *el-Mubarraru'l-Veçîz*, 149.

⁵¹ el-Kurtubî, *el-Câmi'*, II, 497; es-Semîn el Halebî, *ed-Dürri'l-Mesûn*, II, 205; İbn Âdil, *el-Lübâb*, III, 127.

⁵² Elmalılı, *Hak Dini*, I, 565-566.

⁵³ ez-Zeccâc, Ebû İshak İbrahim İbnü's-Seriyy (v. 311/923), *Meânî'l-Kur'ân ve İ'râbüh, Âlemül'l-Kütüb*, Beyrut 1988, I, 237.

⁵⁴ Lokman 31/10. خَلَقَ السَّمَاوَاتِ بَعِيرٍ عَمَدٍ تَرْوُنَهَا وَاللَّيْلِ فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيٍّ أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ وَبَسَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ

⁵⁵ el-Alûsî, *Râhu'l-Meânî*, XXI, 82; ez-Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Veçîz*, 412.

ve için her şey için bir isim,⁵⁷ yeryüzünde debelenip yavaş yavaş yürüyen her şey⁵⁸ ve şekillerinin adedi bilinemeyecek canlı türleri⁵⁹ şeklinde karşılıklar verilmiştir.

Bu ayetlerden bir diğerinde ise “sizin yaratılışınızda ve yeryüzüne yaydığı canlıların yaratılışında inananlar için ibretler vardır”⁶⁰ buyrulmaktadır. Ayetteki dâbbe kavramı, insan cinsi dışında yeryüzünde yavaş yavaş yürüyen canlı⁶¹ ve besse fili de; yaymak,⁶² yaratmak,⁶³ dağıtmak⁶⁴ diye izah edilmiştir. Buna göre ayette, Allah’ın farklı şekillerde yaratmış olduğu dâbbe denen bütün canlıları yeryüzünde yayıp dağıtması anlatılmaktadır⁶⁵

Bu grupta ele alacağımız son ayette ise “gökleri, yeri ve bunların içine yaydığı canlıları yaratması O’nun ayetlerindedir. O, dilediği zaman onları toplamaya da kâdirdir”⁶⁶ buyrulmaktadır.

Ayetteki dâbbe kavramı tefsirlerde; yerde ve gökte hareket edip yürüyen canlılar,⁶⁷ insanlar ve melekler,⁶⁸ melekler, insanlar, cinler ve diğer canlıların hepsini farklı şekil, renk, dil, tabiat, cins ve çeşitleriyle birlikte kapsayan bir isim⁶⁹ olarak izah edilmiştir. Hemen ifade edelim ki dâbbe kavramı, cismani bir beden ile hareket eden canlıları kapsamaktadır. Fiziki bir bedene sahip olmayan melekler ve cinlerin dâbbe kavramı içinde olmadıklarını düşünüyoruz. Ayetten anlaşıldığına göre Allah sadece yeryüzünde değil, aynı zamanda göklerde de canlılar yaratmıştır. Buradan, dünya dışındaki bazı yıldızlarda ve gezegenlerde de bedensel hayatın bulunduğu anlamı çıkabilir⁷⁰ Bazıları göklerdekilere kastın

⁵⁶ İbn Ebî Zemaneyn, *Tefsîr*, III, 373.

⁵⁷ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XX, 133.

⁵⁸ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XX, 133.

⁵⁹ İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer (v. 774/1372), *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, (Tahk: Sami b. Muhammed Selame), Dâru Tayyibe, By. 1417/1997, VI, 332.

⁶⁰ Câşiye 45/4. وَمِنْ خَلْقِكُمْ وَمَا يَبْتُئُ مِنْ دَائِهِ آيَاتٌ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ.

⁶¹ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXII, 59.

⁶² ez-Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Veçîz*, 500.

⁶³ İbn Ebî Zemaneyn, *Tefsîr*, IV, 209.

⁶⁴ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VII, 355.

⁶⁵ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VII, 355.

⁶⁶ Şûrâ 42/29. وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَتْ فِيهِمَا مِنْ دَائِهِ وَهُوَ عَلَىٰ جَمْعِهِمْ إِذَا يَشَاءُ قَدِيرٌ.

⁶⁷ el-Alûsî, *Râhu'l-Meânî*, XXV, 39.

⁶⁸ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXI, 538; İbn Kesîr, *Tefsîr*, VII, 207; el-Alûsî, *Râhu'l-Meânî*, XXV, 39; es-Suyûtî, *ed-Dürri'l-Mensûr*, XIII, 162; Hikmet b. Beşîr b. Yâsîn, et-Tefsîru's-Sahîh, Dâru'l-Meâsir, Medîne 1999, IV, 291.

⁶⁹ İbn Kesîr, *Tefsîr*, VII, 207.

⁷⁰ Ateş, *Çağdaş Tefsîr*, VIII, 197-198.

kuşlar olduğunu söyleseler de böyle bir te'vile zaruret yoktur. Çünkü ayetin zahirine göre göklerde de hayvanat vardır⁷¹

“Yeryüzünde yürüyen hiçbir hayvan ve iki kanadıyla uçan hiçbir kuş yoktur ki sizin gibi bir ümmet olmasınlar. Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmamışızdır. Sonra onlar Rablerinin huzuruna toplanacaklardır”⁷² ayetinde, dâbbe kavramıyla ifade edilen canlıların, insanlar gibi birer ümmet oldukları⁷³ bildirilmiş ve ayette geçen dâbbe kavramı da kaynaklarda birbirine yakın adımlarla yürüyen canlı,⁷⁴ debelenen hayvan⁷⁵ şeklinde izah edilmiştir.

Yeryüzündeki her bir canlı ve iki kanadıyla uçan her bir kuş⁷⁶ insanlar gibi sınıf sınıftır ve her biri bir ümmettir. Yürüyen veya sürünen hayvanların her türü bir ümmettir. Buna göre kuşlar bir ümmet, insanlar bir ümmet, cinler bir ümmet, hatta köpekler⁷⁷ bile bir ümmettir.⁷⁸ Bu durumda insanlar, tek hücrelilerden omurgalılara, sürünenlere ve ayaklarıyla yürüyenlere varana kadar pek çok çeşidi olan hayvanlardan bir sınıftır. Allah bütün bu hayvanlara ait

⁷¹ Elmalılı, *Hak Dini*, VI, 4242-4243.

⁷² En'âm 6/38. وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ إِلَّا أُنْمِئَتْ أُمَّتًا لَكُمْ مَا فَرَطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ

⁷³ Ayetteki أُمَّتًا لَكُمْ ifadesinin; onların rızıklarının, ecellerinin ve amellerinin tıpkı insanların ecelleri, rızıkları ve amelleri gibi yazılı olduğunu ifade ettiği hususunda bkz. ez-Zemahşeri, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer (v.537/1142), el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vücûhi't-Te'vil, Riyad 1998, II, 342; İbn Âdil, *el-Lübâb*, VIII, 123; yine bu ifadenin yeryüzünde yürüyen canlılar ile gökyüzünde uçan kuşların insanlar gibi birer sınıf ve topluluk olduklarını anlattığı hususunda bkz. el-Kurtubî, *el-Câmi'*, VIII, 370; ez-Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Ve'ciz*, 133; onların da yaratılış, ölüm ve yeniden dirilme konusunda insanlara benzedikleri hususunda bkz. ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, II, 245.

⁷⁴ el-Kurtubî, *el-Câmi'*, VIII, 369.

⁷⁵ Elmalılı, *Hak Dini*, III, 1919.

⁷⁶ Arapçada ,ayette geçen “iki kanadıyla uçan kuş” ifadesine benzer kullanımlar vardır. Bu tip kullanımlar tekid içindir. Bkz. er-Râzî, *Tefsîr*, XII, 223; Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf el-Endelüsî (v. 745/1344), *Tefsîru'l-Bahri'l-Muhîd*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmîy, Beyrut 1993, IV, 124; İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Ve'ciz*, 619. Mesela “Falanla konuştum” كَلِمَتٌ فَلَانًا بِنَمِي “Ona gittim” مَشِيَتٌ إِلَيْهِ بِرَجُلِي” şeklindeki örnekler böyledir. Bkz. et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, 349; er-Râzî, *Tefsîr*, XII, 223. Bu konuyla ilgili başka örnek kullanımlar için bkz. el-Beğavî, *Meâlîm*, III, 141.

⁷⁷ er-Râzî, *Tefsîr*, XII, 223; İbn Âdil, *el-Lübâb*, VIII, 124.

⁷⁸ er-Râzî, *Tefsîr*, XII, 223; es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, VI, 145; Hikmet b. Beşir, *et-Tefsîru's-Sabîh*, II, 237; İbn Âdil, *el-Lübâb*, VIII, 124.

sınıfların ve her bir sınıfa ait olan bireylerin hareketlerini kontrol etmekte, yönetmekte, her birinin ihtiyacını karşılayıp ona rızkını vermektedir.⁷⁹

Burada yeri gelmişken üzerinde durduğumuz ayetle de bağlantılı olarak, dâbbe kavramının kapsamıyla ilgili küçük bir tartışmadan bahsetmekte fayda görüyoruz ki bu da kuşların dâbbe kavramına dâhil olup olmadıkları hususudur.

Fahrüddîn er-Râzî'ye göre (v. 606/1209) dâbbe, yeryüzünde olmakla sınırlı bir kavramdır. Dolayısıyla gökyüzünde olan yaratılmış varlıklara dâbbe denilmez.⁸⁰ O'na göre Allah'ın yarattığı bütün canlılar ya yürürler ya da uçarlar. Canlıların hepsi bu iki gruptan birisine mutlaka girer. Denizdeki balıklar ile suda yüzüp yaşayan canlılar için bu iki sınıftan en uygun olanı dâbbe diye adlandırılmalarıdır. Çünkü onlar suda adeta yürümektedirler. Bu canlılar, kuşun havada adeta yüzmesi misali suda yüzdükleri yönüyle değerlendirilirse, bu defa onlar kuş gibi düşünülebilir.⁸¹ Kurtubî de (v. 671/1272), dâbbe kavramının, gökyüzünde olanlar dışında yeryüzünde yürüyen canlıları kapsadığını söylemektedir.⁸²

Diğer görüşe göre ise, yeryüzünde yürüyen tüm canlılar dâbbedir.⁸³ Dolayısıyla dâbbe kavramı bütün canlılar için genel bir isimdir⁸⁴ ve buna kuşlar da dâhildir.⁸⁵

Bu iki farklı görüşü değerlendirecek olursak, sadece üzerinde durduğumuz bu ayet⁸⁶ açısından bakıldığında, dâbbeden ayrı olarak zikredilmeleri sebebiyle kuşların, hatta insanların dâbbe kavramının kapsamına girmedikleri ilk anda akla gelebilir. Ancak dâbbe kavramının lügat anlamı ve Arap dilindeki diğer kullanımları da dikkate alındığında, kuşları dâbbe kavramından ayrı olarak düşünmenin doğru olmayacağı görülür. Nitekim burada dikkatten kaçmaması gereken nokta, kuşların, aynı zamanda yürüeyebilen canlılar olduklarıdır. Cismani olarak yürüeyebiliyor ve hareket edebiliyor oluşları, onların dâbbe kavramı kapsamında olduklarını gösterir. Kaldı ki dâbbe kavramının lügat anlamında da geçtiği gibi bir canlının fiziki bedeni ile hareket

⁷⁹ Ateş, *Çağdaş Tefsir*, III, 142.

⁸⁰ er-Râzî, *Tefsir*, XII, 222-223.

⁸¹ er-Râzî, *Tefsir*, XII, 222.

⁸² el-Kurtubî, *el-Câmi'*, VIII, 370.

⁸³ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, III, 34; Abdüh- Reşîd Rızâ, *Tefsîru Menâr*, VII, 391; ez-Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Vecîz*, 133; el-Kurtubî, *el-Câmi'*, VIII, 370.

⁸⁴ Ebû Hayyân, *el-Babru'l-Mubû*, IV, 124; İbn Âdil, *el-Lübâb*, VIII, 123.

⁸⁵ Ebû Hayyân, *el-Babru'l-Mubû*, IV, 124; İbn Âdil, *el-Lübâb*, VIII, 123.

⁸⁶ En'âm 6/38. وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ إِلَّا أُنْمِئَتْ كُمْ مَا قَرَّرْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ

edebiliyor oluşu da onun bu kavramla ifade edilmesine yetmektedir. Dâbbe kavramının insan için kullanımının çok az olması sebebiyle ve dâbbe kelimesiyle daha çok haşere, binek hayvanları⁸⁷ ve dört ayaklı hayvanlar anlatıldığı için, ayette kuşlar ve insanlar, dâbbeden ayrı olarak telaffuz edilmiş olabilir. Ama bu durum, onların dâbbe kavramı dışında kaldıkları anlamına gelmez.

Bir başka ayette “Allah katında canlıların en kötüsü düşünmeyen sağırlar ve dilsizlerdir”⁸⁸ buyrulmakta⁸⁹ ve ayetteki devâb lafzı; yeryüzünde yürüyen her canlı,⁹⁰ haşereden maymuna, domuza, köpeğe, eşeğe, ata ve insana varana kadar yeryüzünde yürüyen bütün canlılar,⁹¹ bütün canlıları içine alan ve yürüyen her şey,⁹² halk ve insanlar,⁹³ deprenen canlılar,⁹⁴ insan da dahil olmak üzere yeryüzünde yürüyüp hareket eden bütün canlılar⁹⁵ ve yeryüzünde debelenen hayvanat⁹⁶ olarak izah edilmektedir.

Ayetin ilk kısmındaki إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ إِفadesi, Allah'ın hak olan hükmüne göre beşerin,⁹⁷ yeryüzünde yürüyen canlıların en şerlileri⁹⁸ demektir. Ayetten anlaşıldığına göre yeryüzünde yürüyenlerin veya gerçeği duyup söylemeyen ve akledemeyen bu en şerlilerin iki özelliğinden birisi, onların behîme yani insan dışındaki dört ayaklı canlılardan sayıldıkları ve diğeri de o varlık grubunun en şerlisi olduklarıdır.⁹⁹

⁸⁷ Abduh- Reşid Rızâ, *Tefsîru Menâr*, IX, 626.

⁸⁸ Enfâl 8/22. إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الصُّمُّ الْبُكْمُ الَّذِينَ لَا يُعْقِلُونَ.

⁸⁹ Ayetin nüzul sebebi ile ilgili olarak münafıklar hakkında indirildiği bkz. İbnü'l-Cevzî, *Zâdii'l-Mesîr*, III, 337; Abdu'd-Dâr oğullarından bir grup için indirildiği bkz. İbn Atiyye, *el-Mubarraru'l-Vecîz*, 788; es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, VII, 80; el-Kurtubî, *el-Câmi'*, IX, 482; Hikmet b. Beşir, *et-Tefsîru's-Sabîb*, II, 392; Nadr b. Hâris ve kavmi için indirildiği bkz. es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, VII, 80 söylenmiştir ama ayetin zahiri onlar olsun veya başkaları olsun bu sıfatları taşıyan herkesi kapsamaktadır. Bkz. İbn Atiyye, *el-Mubarraru'l-Vecîz*, 788.

⁹⁰ el-Alûsî, *Râhu'l-Meânî*, IX, 188; Abduh- Reşid Rızâ, *Tefsîru Menâr*, IX, 626; Ebû Zehrâ, *Zehratü't-Tefâsîr*, VI, 3095.

⁹¹ Ebû Zehrâ, *Zehratü't-Tefâsîr*, VI, 3167.

⁹² İbn Atiyye, *el-Mubarraru'l-Vecîz*, 788.

⁹³ et-Taberî, *Câmi'l-Beyân*, XIII, 460; İbn Ebî Zemaneyn, *Tefsîr*, II, 172, 183; Esed, *Kur'an Mesajı*, 335.

⁹⁴ Ateş, *Çağdaş Tefsîr*, III, 500.

⁹⁵ İbnü'l-Cevzî, *Zâdii'l-Mesîr*, III, 337; Ateş, *Çağdaş Tefsîr*, III, 500.

⁹⁶ Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 2383.

⁹⁷ Abduh- Reşid Rızâ, *Tefsîru Menâr*, IX, 626; ez-Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Vecîz*, 180.

⁹⁸ el-Kâsumî, *Mebâsinü't-Te'vîl*, VIII, 2971.

⁹⁹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 568.

Ayette sağır ve dilsiz olarak nitelenen bu kişilerin devâb diye isimlendirilmelerinin sebebi, onların, akıllarını kullanarak ondan faydalanmalarının az olmasıdır¹⁰⁰. Bu kişilerin sağır ve dilsiz olarak adlandırılmalarının sebebi de hak olanı duymamaları ve söylememeleri yüzündendir¹⁰¹. Dolayısıyla sağır; kulağı varken hakkı,¹⁰² güzel öğüdü¹⁰³, hak olanı,¹⁰⁴ hidayeti¹⁰⁵ duymayanlardır ve onlar, sanki duyma hissini kaybetmiş kişiler gibidir.¹⁰⁶ Dilsizler ise, dili olup¹⁰⁷ hakkı,¹⁰⁸ hidayeti¹⁰⁹ söylemeyenlerdir. Sanki onlar, hak ve batılın arasını temyiz edecek akıl nimetini yitirmiş, akledemeyen ve konuşma gücünü kaybetmiş kimseler gibidir.¹¹⁰

Allah, sözü duyup ta manasını anlamazlıktan gelen bu kimseleri, yeryüzünde deprenen canlıların en kötüsü saymaktadır. Yani Allah katında deprenen canlıların en kötüsü sağır, dilsiz ve düşüncesiz olanlardır. Bu insanlar dilsiz, sağır ve düşüncesiz hayvanlar durumundadır. İnsanı diğer hayvanlardan ayıran, duyduğu sözün manasını anlaması ve düşünmesidir. Bu insanlar düşünmediklerine göre,¹¹¹ hayvanların en kötüsü olmaktadır¹¹² ki bu durum onlar için kınanmanın zirve noktasıdır¹¹³

Ayette aşağılanıp kınanmada zirve yapan bu kişiler kâfirlerdir.¹¹⁴ Nitekim bu, “Allah katında canlıların en kötüsü kâfir olanlardır. Çünkü onlar iman etmezler”¹¹⁵ ayetinde¹¹⁶ açıkça ifade edilmektedir.¹¹⁷ Ayette onlardan devâb diye

¹⁰⁰ el-Begavî, *Meâlim*, III, 343.

¹⁰¹ el-Begavî, *Meâlim*, III, 343; Abduh- Reşid Rızâ, *Tefsîru Menâr*, IX, 626.

¹⁰² Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 2383.

¹⁰³ el-Alûsî, *Rûbu'l-Meânî*, IX, 188; Abduh- Reşid Rızâ, *Tefsîru Menâr*, IX, 626-627.

¹⁰⁴ ez-Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Vecîz*, 180; Ebû Zehrâ, *Zebatü't-Tefâsîr*, VI, 3095; el-Kâsımî, *Mebâsinü't-Te'vîl*, VIII, 2971.

¹⁰⁵ İbn Ebî Zemaneyn, *Tefsîr*, II, 172.

¹⁰⁶ Abduh- Reşid Rızâ, *Tefsîru Menâr*, IX, 626-627.

¹⁰⁷ Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 2383;

¹⁰⁸ el-Alûsî, *Rûbu'l-Meânî*, IX, 188; Abduh- Reşid Rızâ, *Tefsîru Menâr*, IX, 627; ez-Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Vecîz*, 180; Ebû Zehrâ, *Zebatü't-Tefâsîr*, VI, 3095; el-Kâsımî, *Mebâsinü't-Te'vîl*, VIII, 2971; Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 2383.

¹⁰⁹ İbn Ebî Zemaneyn, *Tefsîr*, II, 172.

¹¹⁰ Abduh- Reşid Rızâ, *Tefsîru Menâr*, IX, 627.

¹¹¹ “Kulak yok, dil yok, akıl yok bu hal aşağılık hayvanatı sülfiyenin halidir. Var fakat hakka gelince yok, bu da hayvanatı sülfiyeden daha aşağı ve aynı şerrolan hayvanatın halidir ki bunlar insan suretinde bulunan devabbi şirredir”. Bkz. Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 2383.

¹¹² Ateş, *Çağdaş Tefsir*, III, 500.

¹¹³ el-Kâsımî, *Mebâsinü't-Te'vîl*, VIII, 2971-2972.

¹¹⁴ el-Kurtubî, *el-Câmi*, IX, 482.

¹¹⁵ Enfâl 8/55. إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الَّذِينَ كَفَرُوا فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ.

bahsedilmesinin sebebi, onları kınamanın yanında aynı zamanda köpek, yırtıcılar ve domuz gibi hayvanların bile onlardan daha üstün olduğunu göstermek içindir.¹¹⁸ Zira onlar, aklını kullanamayan, faydalı ve zararlıyı idrak edemeyen kişilerdir.¹¹⁹ Bu durumları sebebiyle, Allah'ın bir olduğuna ve kudretinin yüceliğine inanmayan kâfirler, Allah katında dâbbe denen yaratılmışların en şerlisi ilan edilmişlerdir.¹²⁰

Dâbbe kavramının geçtiği bir diğer ayette, “yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki rızıkı Allah'a ait olmasın. Allah onun durduğu ve emanet bırakıldığı yeri bilir. Bunların hepsi apaçık bir kitaptadır”¹²¹ buyrulmaktadır. Ayette geçen dâbbe kavramı; rızka muhtaç olan her canlıdır ve buna kuşlar ile diğer bütün canlılar dâhildir,¹²² yeryüzünde yürüyen her canlı,¹²³ erkek ya da dişi, akıllı ya da akılsız her canlıya verilen isim,¹²⁴ deprenen her bir hayvan,¹²⁵ en küçüğünden insana varana kadar yeryüzünde yürüyen tüm canlılardır,¹²⁶ sadece dört

¹¹⁶ Ayetin Yahudilerden beni kureyza hakkında indiği söylenmiştir. Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*; III, 371; es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, VII, 150; el-Kurtubî, *el-Câmi*, X, 47; ez-Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Vecîz*, 185. Onlar, bir sonraki ayetten (Enfal 8/56. *الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِّنْهُمْ ثُمَّ يَنْقُضُونَ عَهْدَهُمْ فِي* (كُلِّ مَرَّةٍ وَهُمْ لَا يَتَّقُونَ) de anlaşıldığı gibi yapılan antlaşmayı her defasında bozmuşlar ve Müslümanlara karşı müşriklerle iş birliği yapmışlardır. Bkz. el-Begâvî, *Meâlim*, III, 369; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 592; el-Kurtubî, *el-Câmi*, X, 47; ez-Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Vecîz*, 185. Süleyman Ateş ise bu ayetlerin Kaynuka Yahudileri hakkında inmiş olma ihtimalinin kuvvetli olduğunu söyler. Bkz. Ateş, *Çağdaş Tefsir*, III, 526.

¹¹⁷ Ayetteki ifadeye benzer ifadeler başka ayetlerde de geçmektedir. Örneğin “Andolsun ki biz insanlar ve cinlerden birçoğunu cehennem için yaratmışızdır. Onların kalpleri vardır, onlarla kavramazlar; gözleri vardır, onlarla görmezler; kulakları vardır, onlarla işitmezler. İşte onlar hayvanlar gibidirler hatta daha da sapkıntılılar. İşte asıl gafiller onlardır”. Araf 7/179.

وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِّنَ الْجِنِّ وَالإِنسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَهُمْ آدَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ نَلَّ هُمْ أَضَلُّ أُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ

¹¹⁸ İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, 787-788, 809.

¹¹⁹ ez-Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Vecîz*, 180.

¹²⁰ el-Kurtubî, *el-Câmi*, X, 47; ez-Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Vecîz*, 185.

¹²¹ Hûd 11/6. *وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الأَرْضِ إِلاَّ عَلَى اللّهِ رِزْقُهَا وَيَعْلَمُ مُسْتَقَرَّهَا وَمُسْتَوْدَعَهَا كُلٌّ فِي كِتَابٍ مُّبِينٍ*.

¹²² İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, 932.

¹²³ el-Begâvî, *Meâlim*, IV, 161; el-Alûsî, *Râhu'l-Meânî*, XII, 2; İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, 932; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, IV, 78; el-Kurtubî, *el-Câmi*, XI, 72; Gassan Hamdun, *Tefsîrun Min Nesemâtil-Kur'an, Dâru's-Selam*, 2. Baskı, Suriye 1986, 228.

¹²⁴ el-Alûsî, *Râhu'l-Meânî*, XII, 2.

¹²⁵ Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 2757.

¹²⁶ Ebû Zehrâ, *Zebatü't-Tefsîr*, VII, 3666.

ayaklılardan ibaret olmayıp insanların da dâhil olduğu bütün hayvanatı içine alan umumi bir ifade¹²⁷ şeklinde tefsir edilmiştir.¹²⁸

Ayetten anlaşıldığına göre Allah her canlının rızkını veren ve onun bulunduğu ve konulduğu yeri bilendir.¹²⁹ İnsan olsun hayvan olsun yeryüzünde yürüyen her canlının rızkı; fazileti, rahmeti ve ihsanı sebebiyle Allah'a aittir¹³⁰. Buna göre yeryüzünde debelenen canlıların, gökyüzünde uçan kuşların, denizlerde-nehirlerde yüzen balıkların, gözle görülmeyen cinlerin, küçük ya da büyük cüsseli her türlü canlının yaşaması için uygun ve gerekli olan her şeyi Allah yaratmış ve onlara vermiştir.¹³¹

“Ben, rabbim ve rabbimiz olan Allah'a dayandım. Hiçbir canlı yoktur ki Allah onun perçeminden tutmuş olmasın. Şüphesiz rabbim müstakîm bir yol üzerindedir”¹³² ayetinde de dâbbe kavramı, Allah'ın kulları¹³³ ve deprenen¹³⁴ diye tefsir edilmiştir.

¹²⁷ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XV, 241; ed-Dahhâk, (v. 105/723), *Tefsiru'd-Dahhâk*, Dâru's-Selâm, Kâhire 1999, II, 441; Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 2757.

¹²⁸ Ayetteki müstekar (مُسْتَكْرًا) yeryüzünde sığınlan yerler, bkz. et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XV, 241; el-Kurtubî, *el-Câmi'*, XI, 74; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 184; Ebû Zehrâ, *Zebratü't-Tefsîr*, VII, 3666; ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, III, 39; el-Kâsımî, *Mehâsinü't-Te'vîl*, IX, 3411; Ğassan, *Tefsîr*, 228; canlının şu dünya üzerinde bulunduğu yer, bkz. Ateş, *Çağdaş Tefsîr*, IV, 294;¹²⁸ rahimler, bkz. et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XV, 242; el-Begâvî, *Meâlîm*, IV, 162; el-Alûsî, *Râhu'l-Meânî*, XII, 3; es-Suyûtî, *ed-Dürri'l-Mensûr*, VII, 80; ed-Dahhâk, *Tefsîr*, II, 441; ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, III, 39; İbn Ebî Zemaneyn, *Tefsîr*, II, 278; cennet veya cehennem bkz. el-Begâvî, *Meâlîm*, IV, 162 anlamına gelmektedir.

Ayetteki müstevde' (مُسْتَوْدَعًا) ise; canlının öldüğünde gömüleceği yer, bkz. el-Begâvî, *Meâlîm*, IV, 162; el-Kurtubî, *el-Câmi'*, XI, 74; ez-Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Vecîz*, 223; Ebû Zehrâ, *Zebratü't-Tefsîr*, VII, 3667; el-Kâsımî, *Mehâsinü't-Te'vîl*, IX, 3411; Ateş, *Çağdaş Tefsîr*, IV, 294; kabir, bkz. el-Begâvî, *Meâlîm*, IV, 162; el-Kurtubî, *el-Câmi'*, XI, 74; ez-Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Vecîz*, 223; Ebû Zehrâ, *Zebratü't-Tefsîr*, VII, 3667; el-Kâsımî, *Mehâsinü't-Te'vîl*, IX, 3411; Ateş, *Çağdaş Tefsîr*, IV, 294; öleceği yer, bkz. et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XV, 241; es-Suyûtî, *ed-Dürri'l-Mensûr*, VIII, 16; Hikmet b. Beşîr, *et-Tefsîru's-Sabîh*, III, 42; İbn Ebî Zemaneyn, *Tefsîr*, II, 278; babaların zürriyetleri, bkz. et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XV, 242; el-Begâvî, *Meâlîm*, IV, 162; el-Alûsî, *Râhu'l-Meânî*, XII, 3; henüz istikrar bulmazdan önce babanın belinde, bkz. ed-Dahhâk, *Tefsîr*, II, 441; Ateş, *Çağdaş Tefsîr*, IV, 294; annenin rahminde, bkz. Ateş, *Çağdaş Tefsîr*, IV, 294 veya yumurtasında emanet edildiği yer, bkz. ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 184; el-Kâsımî, *Mehâsinü't-Te'vîl*, IX, 3411; rahime, yumurtaya düşmezden önce emanet edildiği yer, bkz. Ğassan, *Tefsîr*, 228 anlamına gelmektedir.

¹²⁹ Ateş, *Çağdaş Tefsîr*, IV, 294.

¹³⁰ ez-Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Vecîz*, 223.

¹³¹ Abduh- Reşid Rızâ, *Tefsîru Menâr*, XII, 12-13.

¹³² Hûd 11/56. *إِنِّي تَوَكَّلْتُ عَلَى اللَّهِ رَبِّي وَرَبِّكُمْ مَا مِنْ دَابَّةٍ إِلَّا هُوَ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا إِنَّ رَبِّي عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ*

¹³³ İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV, 330.

Ayetin söylediğine göre, dâbbe diye adlandırılan ve insanlar ile onların dışındaki bedensel hareketi olan canlıların istisnasız olarak hepsini Allah perçeminden tutmaktadır. Allah'ın dâbbe denen bir canlıyı perçeminden tutması demek; onu yaşatması ve öldürmesi,¹³⁵ ona sahip olması,¹³⁶ onun üzerinde kudret sahibi olması¹³⁷, ona galip gelmesi¹³⁸, onu, iradesine boyun eğdirmesi,¹³⁹ O'nun izni olmadan o canlının fayda veya zarar verememesi,¹⁴⁰ O'nun kontrolü ve gücü altında olması,¹⁴¹ O'nun mülkünde ve hâkimiyetinde¹⁴² bulunması, o canlı üzerinde istediği tasarrufta bulunması ve onu istediği şeyden menetmesi,¹⁴³ ona hayat veren ve onu öldüren olması,¹⁴⁴ her canlıyı istediği gibi gütmesi,¹⁴⁵ O'nun, mülkünde olan her şeyi dilediği gibi tasarruf edip hiç birini kaçırmaması ve isterse hiç kımlatmaması¹⁴⁶ demektir.

Görüldüğü gibi ayetteki bu benzetme,¹⁴⁷ dâbbe denilen her canlının Allah'ın zaptı, mülkü ve hâkimiyeti altında olduğunu anlatan bir benzetmedir¹⁴⁸. Dolayısıyla O'nun kontrol ve gözetiminin olmadığı, bütünüyle O'na bağlı/bağımlı olmayan tek bir canlı yoktur¹⁴⁹

¹³⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 2792.

¹³⁵ el-Begâvî, *Meâlim*, IV, 183.

¹³⁶ el-Begâvî, *Meâlim*, IV, 183; el-Alûsî, *Râhu'l-Meânî*, XII, 3; ez-Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Vecîz*, 229; Gassan, *Tefsîr*, 235.

¹³⁷ el-Begâvî, *Meâlim*, IV, 183; el-Alûsî, *Râhu'l-Meânî*, XII, 3; ez-Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Vecîz*, 229; Gassan, *Tefsîr*, 235.

¹³⁸ el-Begâvî, *Meâlim*, IV, 183.

¹³⁹ ez-Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Vecîz*, 229.

¹⁴⁰ ez-Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Vecîz*, 229.

¹⁴¹ İbn Ebî Zemaneyn, *Tefsîr*, II, 296.

¹⁴² el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil (v. 256/870), el-Câmiu's-Sahîh, el-Matbaatü's-Selefiyye, I-IV, Kâhire 1980, (59) Kitâbü Bid'i-l-Halk 14.

¹⁴³ el-Kurtubî, *el-Câmi'*, XI, 143.

¹⁴⁴ ed-Dahhâk, *Tefsîr*, II, 450.

¹⁴⁵ Ateş, *Çağdaş Tefsîr*, IV, 315.

¹⁴⁶ Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 2792.

¹⁴⁷ Arapçada birini zilletle vasıflandırmak için yani birisinin diğerine boyun eğip teslim olmasını ifade ederken “falanın yuları-perçemi filanın elinde anlamında بيد فلان ناصية فلان şeklinde bir kullanım vardır. Dolayısıyla Allah onlara bildikleri bir üslupla bu şekilde hitap etmiştir. Bkz. el-Begâvî, *Meâlim*, IV, 183; el-Kurtubî, *el-Câmi'*, XI, 144; Esed, *Kur'an Mesajı*, 436.

¹⁴⁸ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 209.

¹⁴⁹ Esed, *Kur'an Mesajı*, 436.

“Göklerde ve yerde bulunan canlılar ve melekler Allah'a secde ederler. Onlar asla kibirlenip gururlanmazlar”¹⁵⁰ ayetinde dâbbe kavramı ve melekler ayrı ayrı zikredilmektedir. Bu durum, meleklerin, dâbbe diye adlandırılan canlılar arasında olmadıklarını düşündürmektedir.

Her ne kadar uçacak kanatlarının olması ve şereflerinin vurgulanması¹⁵¹ ya da diğer canlılardan ayrılıp seçilmeleri¹⁵² gibi sebeplerden dolayı meleklerin ayette ayrıca zikredildikleri belirtilmişse de, bize göre meleklerin ayrıca zikredilmeleri, cismanî ve mücerret değil, latif cisimli¹⁵³ nuranî varlıklar olmaları sebebiyledir. Dolayısıyla lügatlerdeki ve diğer Kur’ân ayetlerindeki kullanımlarını, bu ayetteki bağlamıyla birlikte düşündüğümüzde, dâbbe kavramının, yeryüzünde veya göklerde cismani olarak hareket eden canlıları anlattığını¹⁵⁴ rahatlıkla söyleyebiliriz.

Ayetteki dâbbe kavramının, gökteki ve yeryüzündekilerin tümünü veya sadece yeryüzündekileri açıklamasının caiz olduğu, gökyüzündekiler ile kastedilenin ruhlar ve melekler olduğu¹⁵⁵ şeklindeki görüşleri de isabetli bulmadığımızı ifade etmeliyiz. Çünkü ayetten anlaşıldığına göre, dâbbe denilen canlılar, hem yeryüzünde hem de göklerde dir. Dâbbe kavramında cismani bir beden ile hareket eden canlılar söz konusu olduğuna göre ayetin “göklerdeki” ifadesinin içini melekler ve ruhlar ile doldurmak doğru olmayacağı gibi dâbbe kavramını sadece yeryüzündekilerle sınırlamak da isabetli olmayacaktır. Ayrıca gökyüzündekiler denince sadece akla melek ve ruhların gelmesi de bir eksiklikler. Çünkü Allah evrende, insanoglunun; varlığından, şeklinden ve görüntüsünden hiçbir şekilde haberdar olmadığı, belki yarınlarda haberdar olacağı veya belki de hiçbir şekilde haberdar olamayacağı dâbbe kapsamında canlılar yaratmış olabilir.

Ayette, dâbbe denen bütün canlıların ve meleklerin Allah’ın buyruğuna boyun eğdiği ve hiçbirisinin, O’nun kanunları dışına çıkmadığı¹⁵⁶ haber verilirken, mükellef olanlar ile olmayanların Allah’a secde ettikleri, aynı lafızla ifade edilmiştir. Mükellef olanların secdesi ibadet ve taatte bulunmalarıdır. Mükellef olmayanların secdesi ise Allah’ın iradesine teslim olmalarıdır. Her iki grubun secdesinde de ortak nokta teslimiyettir ve aynı lafızla bunların ifadesi

¹⁵⁰ Nahl 16/49. وَلِلَّهِ يَسْجُدُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مِنْ دَابَّةٍ وَالْمَلَائِكَةِ وَهُمْ لَا يُشْرِكُونَ.

¹⁵¹ el-Beğavî, *Meâlim*, V, 23.

¹⁵² el-Kurtubî, *el-Câmi*, XII, 335.

¹⁵³ Bu konuda bkz. el-Alûsî, *Râhu'l-Meânî*, XIV, 157.

¹⁵⁴ el-Alûsî, *Râhu'l-Meânî*, XIV, 157.

¹⁵⁵ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 440.

¹⁵⁶ Ateş, *Çağdaş Tefsir*, V, 114.

caizdir. Nitekim Arapçada mâ (ما) zamiri hem akıllıları hem de akıllı olmayanları kapsamaktadır.¹⁵⁷

Bu ayetteki kullanımına benzer bir şekilde “görmedin mi Allah'ı ki göklerde ve yerde bulunan kimseler, güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanların çoğu O'na secde ediyorlar. Ama birçoğuna da azap hak olmuştur. Allah kimi aşağılatırsa artık ona değer veren olmaz. Şüphesiz Allah dilediğini yapar”¹⁵⁸ ayetinde de dâbbe denilen bütün canlıların¹⁵⁹ ve bütün hayvanatın¹⁶⁰ Allaha secde ettikleri belirtilmektedir. Yeryüzü ehlinde olan insanların ve cinlerin secdesi malum olan bir durumdur. Ancak devâb denen canlılar ile güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar ve bunların dışındaki mahlûkatın secdesi ise O'nun iradesine tam bir teslimiyettir.¹⁶¹ Dolayısıyla buradaki secde, Allah'a itaat anlamındadır. Her şey Allah'ın yasaları çerçevesinde hareket etmekte ve ne için yaratılmışsa, o görevi yapmaktadır.¹⁶²

“Eğer Allah insanları yaptıkları zulümler sebebiyle cezalandıracak olsaydı, yeryüzünde tek canlı bırakmazdı. Lakin O, onları belli bir süreye kadar ertelemektedir. Süreleri geldiği zaman da artık ne bir saat geri kalırlar ne de bir saat ileri geçerler”¹⁶³ ayetindeki¹⁶⁴ dâbbe lafzı kaynaklarda; yeryüzündeki bütün

¹⁵⁷ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 440-441.

¹⁵⁸ Hac 22/18. اللَّهُ يَسْجُدُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ وَالْجِبَالُ وَالشَّجَرُ وَالْحَيَاطُ وَالْأَنْعَامُ وَالْإِنْسَانُ وَمَنْ يَسْجُدْ لِمَا شَاءَ اللَّهُ فَسَاءَ مَا يَشْرُونَ
وَالدَّوَابُّ وَكثيرٌ مِنَ النَّاسِ وَكثيرٌ حَقَّ عَلَيْهِ الْعَذَابُ وَمَنْ يُهِنِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُكْرِمٍ إِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ

¹⁵⁹ İbn Kesîr, *Tefsîr*, V, 404.

¹⁶⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, V, 3390.

¹⁶¹ ez-Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Vecîz*, 335.

¹⁶² Ateş, *Çağdaş Tefsîr*, VI, 16-17.

¹⁶³ Nahl 16/61. وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِظُلْمِهِمْ مَا تَرَكَ عَلَيْهِمْ مِنْ ذَاتِهِمْ مَنْ يُؤَخِّرُهُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى فِإِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِمَا كَسَبُوا مَا تَرَكَ عَلَىٰ ظُهُرِهِمْ مِنْ ذَاتِهِمْ وَلَكِنَّ يُؤَخِّرُهُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى فِإِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ فَبِأَعْيُنِنَا
لَا يَسْتَأْذِنُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ

Dâbbe kavramının bu bağlamda geçtiği bir diğer ayet “Eğer Allah insanları yaptıklarından dolayı hemen cezalandıracak olsaydı, yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı. Fakat Allah onları belli bir süreye kadar erteliyor. Süreleri geldiği zaman şüphesiz Allah kullarını görmektedir” ayetidir. Bkz. Fâtır 35/45. وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِمَا كَسَبُوا مَا تَرَكَ عَلَىٰ ظُهُرِهِمْ مِنْ ذَاتِهِمْ وَلَكِنَّ يُؤَخِّرُهُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى فِإِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ فَبِأَعْيُنِنَا
لَا يَسْتَأْذِنُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ

¹⁶⁴ Ayette insanlar ile kastedilen zalimlerdir. Bkz. el-Alûsî, *Râhu'l-Meânî*, XIV, 171.

Ayetteki zulüm, küfür ve isyanlardır. Bkz. ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 444.

Yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı ifadesiyle, Allah'ın yağmuru tutup yağdırmaması ve böylece yeryüzünün bütün canlılarının helak olup gideceği anlatılmaktadır. Bkz. İbn Ebî Zemaneyn, *Tefsîr*, II, 407. Eğer ataları helak edilseydi şu an çocukları olmazdı. Bkz. ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 444; el-Kurtubî, *el-Câmi*, XII, 345. Nitekim Nuh peygamber zamanında bu olmuştur. Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, IV, 459;

canlılar,¹⁶⁵ insanların küfür ve isyan içindeki zalimleri¹⁶⁶, dinen ve örfen sorumluluğu olmayıp da zulmedenler,¹⁶⁷ insanlar,¹⁶⁸ insanlar ve cinler,¹⁶⁹ ancak yeryüzünde yürüyen canlılar¹⁷⁰ ve müşrikler¹⁷¹ şeklinde yorumlanmıştır.

Ayetten anlaşıldığına göre eğer Allah kâfirlerin veya şirke düşen, Allah'a karşı gelenlerin tümünü hemen cezalandıracak olsaydı, zalimleri helak etmek suretiyle yeryüzünde yürüyen hiç bir canlı bırakmazdı.¹⁷² Nitekim Allah bunu Nuh peygamber zamanında yapmıştır ve gemiye binenler dışında hiçbir canlı kalmamıştır geride.¹⁷³ Yine ayetteki ifadeden, zulmün yani haksızlığın büyük felaketlere sebep olacağı anlaşılmaktadır. Böyle bir durumda; insanların zulmü yüzünden dâbbe diye ifade edilen bütün canlılar mahvolacak, insanlara verilecek deprem, yangın, sel gibi afetler bu canlılara da dokunup zarar verecektir. Tabi ki insanların yararına hizmet eden bu canlıların mahvolması, insanlar için ayrı bir felaket olacaktır.¹⁷⁴

Bir diğer izaha göre, eğer Allah küfür ve isyanları sebebiyle insanları cezalandıracak olsaydı, onları helak edecekti ve bu durumda insanoğlunun nesli devam edemeyeceği için, bu âlemde insan diye bir varlık kalmayacaktı. Dolayısıyla kulların faydası için yaratılmış hayvanlar da bu durumda helak edilecekti. Çünkü insanlar olmayınca, onların yararlanması için yaratılmış bu canlıların da bir anlamı olmayacaktı.¹⁷⁵

“Allah her canlıyı sudan yarattı. Onların kimi karnı üzerinde, kimi iki ayak üstünde ve kimisi de dört ayak üstünde yürür. Allah dilediğini yaratır. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir”¹⁷⁶ ayetinde ise dâbbe adı verilen canlıların neyden yaratıldığına ve bu canlılardaki çeşitliliğe dikkat çekilmektedir.

¹⁶⁵ İbn Ebî Zemaneyn, *Tefsîr*, II, 407.

¹⁶⁶ el-Alûsî, *Râhu'l-Meânî*, XIV, 171.

¹⁶⁷ el-Alûsî, *Râhu'l-Meânî*, XIV, 171.

¹⁶⁸ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, IV, 459.

¹⁶⁹ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, IV, 459.

¹⁷⁰ el-Kurtubî, *el-Câmi'*, XII, 345.

¹⁷¹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 444.

¹⁷² ez-Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Veçîz*, 274.

¹⁷³ es-Suyûtî, *ed-Dürri'l-Mensûr*, VIII, 65.

¹⁷⁴ Ateş, *Çağdaş Tefsîr*, V, 118.

¹⁷⁵ el-Alûsî, *Râhu'l-Meânî*, XIV, 171.

¹⁷⁶ Nur 24/45. وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ مَاءٍ فَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى بَطْنِهِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى رِجْلَيْنِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى أَرْبَعٍ يَخْلُقُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

Öncelikle ayette geçen dâbbe kavramına bakacak olursak, ona; insanlar ve onların dışında hareket eden tüm canlılar,¹⁷⁷ dünyada görülen bütün canlılar,¹⁷⁸ melekler ve cinlerin de dâhil olduğu canlılar,¹⁷⁹ melekler ve cinler hariç diğer canlılar,¹⁸⁰ balıkların ve kuşların dâhil olduğu canlılar¹⁸¹ diye karşılıklar verildiğini görürüz. Hemen belirtelim ki dâbbe kavramı için Alûsî'de (v. 1270/1854) geçen “melekler ve cinlerin de dâhil olduğu canlılar”¹⁸² şeklindeki karşılık bize göre isabetli değildir. Çünkü bu varlıklar, cismani bir bedenle hareket eden varlıklar değildir. Dolayısıyla bu noktaya ilgili Kurtubî'de geçen “melekler ve cinler hariç diğer canlılar”,¹⁸³ şeklindeki karşılığın isabetli olduğunu düşünürüz.

Ayetten anlaşıldığına göre Allah, dâbbe denilen canlıları sudan, yani nutfeden¹⁸⁴ yaratmıştır. Bazı canlılar bölünme ile üremektedirler ama gerek nutfe ve gerekse bölünme ile üreyen canlıların temel elemanı sudur.¹⁸⁵

Ayette dâbbe olarak zikredilen bu canlıların bazıları¹⁸⁶, karnı üzerinde yürüyenlerdir ki bununla sürüngenler kastedilmektedir.¹⁸⁷ Yılan ve benzerleri,¹⁸⁸

¹⁷⁷ el-Beğavî, *Meâlim*, VI, 55; el-Alûsî, *Râbu'l-Meânî*, XVIII, 192.

¹⁷⁸ el-Beğavî, *Meâlim*, VI, 55.

¹⁷⁹ el-Alûsî, *Râbu'l-Meânî*, XVIII, 192-193.

¹⁸⁰ el-Beğavî, *Meâlim*, VI, 55.

¹⁸¹ el-Alûsî, *Râbu'l-Meânî*, XVIII, 192.

¹⁸² el-Alûsî, *Râbu'l-Meânî*, XVIII, 192-193.

¹⁸³ el-Beğavî, *Meâlim*, VI, 55.

¹⁸⁴ es-Suyûtî, *ed-Dürü'l-Mensûr*, XI, 93; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 312; ez-Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Veçîz*, 357; İbn Ebî Zemaneyn, *Tefsîr*, III, 241; Ateş, *Çağdaş Tefsîr*, VI, 201.

¹⁸⁵ Ateş, *Çağdaş Tefsîr*, VI, 201.

¹⁸⁶ Arapçada “men” (مَنْ) insanlar için kullanılır. ayetteki مَنْ ifadesi ile sadece insanlar değil onların dışındaki varlıklar ve hayvanlar da kastedilmiştir. Bu konuda üç görüş vardır:

1. Bunun sebebi “her canlı” ifadesinde insanlarla birlikte diğer canlıların ve hayvanların da karışık olarak anlatılmış olmasıdır. Dolayısıyla “onlardan” (فِيهِمْ) ifadesi ile tüm canlılar adına ademoğlu diyerek kinaye yapılmıştır. Bkz. et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIX, 203-204.

2. Arapçada “men” (مَنْ) akıllı varlıklar için kullanılır. Oysa ayette insan dışındaki canlılar da kastedilmektedir. Akıllı varlıklar diğerlerine galebe çaldığı için “men” (مَنْ) hepsi için kullanılmıştır. Bkz. el-Beğavî, *Meâlim*, VI, 55; el-Alûsî, *Râbu'l-Meânî*, XVIII, 193.

3. Ayette akıllılar için olan “men” (مَنْ) ve “hüm” (هُمْ) zamirlerinin onlar dışındaki canlılar için kullanılması, onların şerefini artırmak içindir. Bkz. ez-Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Veçîz*, 357.

¹⁸⁷ ez-Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Veçîz*, 357.

¹⁸⁸ İbn Kesîr, *Tefsîr*, VI, 73; el-Beğavî, *Meâlim*, VI, 55; el-Alûsî, *Râbu'l-Meânî*, XVIII, 193; ez-Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Veçîz*, 357; İbn Ebî Zemaneyn, *Tefsîr*, III, 241.

kurtlar, böcekler¹⁸⁹ ve balıklar¹⁹⁰ bunlardandır. Ayete bakarak, karnı üzerinde yürüyenleri, sadece ayakları olmayanlar zannetmemek gerekir. Çünkü bununla, ayakları olan ve olmayanların her ikisi de anlatılabilir¹⁹¹. Yine bu ifade, tek hücrelilerden sürüngenlere kadar bütün canlıları kapsamaktadır.¹⁹²

Bu canlıların bazıları ise iki ayak üstünde yürüyenlerdir ki bunlar da insanlar ve kuşlar¹⁹³ gibi canlılardır. Ayette dâbbe olarak zikredilen canlıların bazıınının da dört ayak üzerinde yürüdükleri söylenmektedir. Bunlar da deve ve diğer hayvanlar,¹⁹⁴ insanlar dışındaki hayvanat¹⁹⁵, dört ayaklı kara ve deniz hayvanları¹⁹⁶, yırtıcı, pençeli hayvanlar¹⁹⁷ şeklinde anlaşılmıştır.

Ayette karnı üzerinde, iki ve dört ayaklı diye insanların en çok karşılaştığı canlılara dikkat çekilmiştir. Yoksa bunların dışında ayakları çok daha fazla olan hayvanlar da vardır. Ayette bu hayvanların zikredilmesi, Allah'ın yaratma gücüne dikkati çekmek içindir.¹⁹⁸

“Nice canlı vardır ki rızkını taşıyamaz. Onları da sizi de Allah rızıklandırır. O, iştendir bilendir”¹⁹⁹ ayetinde²⁰⁰ geçen dâbbe lafzı tefsirlerde;

¹⁸⁹ el-Beğavî, *Medâlim*, VI, 55; ez-Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Veçç*, 357.

¹⁹⁰ ez-Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Veçç*, 357.

¹⁹¹ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIX, 203.

¹⁹² Ateş, *Çağdaş Tefsir*, VI, 201.

¹⁹³ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIX, 203; İbn Kesîr, *Tefsir*, VI, 73; el-Beğavî, *Medâlim*, VI, 55; el-Alûsî, *Râhu'l-Meâni*, XVIII, 193; ez-Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Veçç*, 357; İbn Âdil, *el-Lübâb*, III, 128.

¹⁹⁴ İbn Kesîr, *Tefsir*, VI, 73; el-Alûsî, *Râhu'l-Meâni*, XVIII, 193.

¹⁹⁵ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIX, 203.

¹⁹⁶ el-Beğavî, *Medâlim*, VI, 55.

¹⁹⁷ el-Beğavî, *Medâlim*, VI, 55.

¹⁹⁸ Ateş, *Çağdaş Tefsir*, VI, 201.

¹⁹⁹ Ankebût 29/60. وَكَأَيُّ مَنِ دَابَّةٍ لَا تَحْمِلُ رِزْقَهَا اللَّهُ يَرْزُقُهَا وَإِنَّا كَافِرُونَ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

²⁰⁰ Ayetin nüzul sebebi olarak kaynaklarda birbirine yakın olarak geçen bilgiler şöyledir:

1. Peygamberimiz Medine'ye hicreti emrettiği zaman “ya rasullallah Medine'ye gidelim ama bizim orada ne malmız ne de mülkümüz var. bizi orada kim doyurur kim korur” demişlerdi. Bunun üzerine ayet indirildi ve Allah böylece “siz Medine'ye giderseniz hatta her nereye giderseniz biz size rızkımızı veririz” demiş oldu. Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Zâdi'l-Mesîr*, VI, 282; ez-Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Veçç*, 404.

2. Bu sure Mekke'de inen son suredir. Bu sıralarda Hz. Peygamber Medine'ye gelen Evs ve Hazrec kabilelerinin liderleriyle görüşmüş, onlardan kendisini koruyacaklarına dair söz almış ve Medine'ye hicret konusunda anlaşmaya varmıştı. Müslümanlar da artık birbiri ardınca Medine'ye hicret etmeye başlamışlardı. Bazı müminlerin hicret ettikleri takdirde ölmekten veya aç kalmaktan korktukları ve bundan dolayı hicret etmekten çekindikleri anlaşılmaktadır. İşte ayetlerin bu tip korkuları olanlar için indirildiği rivayet edilmektedir. Buna göre ayet ayet geçim korkusuyla hicretten çekinen müminlere cesaret vermektedir. Rızık yönüyle endişeye gerek yoktur, Allah her kulun rızkını verir. Bkz. Ateş, *Çağdaş Tefsir*, VI, 529-530.

behîme, yani insan dışındaki dört ayaklı hayvanat ve kuşlar,²⁰¹ akıllı olsun veya olmasın yeryüzünde yürüyen her canlı²⁰² diye açıklanmıştır.

Ayetten anlaşıldığına göre nice canlı vardır ki rızkını toplayıp elde etmeye ve onu yarın için saklamaya güç yetiremez.²⁰³ İnsan ve karınca gibi canlılar, yarın için bir şey saklayabilirler. Onlar gibi bazı canlıların dışındakiler, yarın için bir şey hazırlayamazlar.²⁰⁴ Onlardaki bu zayıflığa rağmen Allah her birisine rızkını gönderir. Yeryüzündeki canlıların, havadaki kuşun ve denizdeki balığın muhtaç olduğu rızkını Allah kendisine verir²⁰⁵. Sonuç olarak devâbb denen canlıların çoğu, yarın için yiyecek saklayamazlar²⁰⁶ ama ölene kadar rızık bulmaya muvaffak olurlar.²⁰⁷

Dâbbe kavramı, “Süleyman’ın ölümüne hükmettiğimiz zaman onun öldüğünü ancak değneğini yiyen bir yeryüzü canlısı gösterdi. Süleyman yıkılınca anlaşıldı ki eğer cinler gaybı bilselerdi o küçük düşürücü azap içinde kalmazlardı”²⁰⁸ ayetinde dâbbetü’l-ard olarak geçmektedir ki bu da ağaçları yiyen²⁰⁹ ağaç kurdu demektir.²¹⁰ Ayette, O’nun yediği ifade edilen *مِنْسَأْتُهُ* kelimesi de asadır.²¹¹

3. Hicret emredildiği zaman bazılarının geçimliğimizin olmadığı bir memlekete nasıl gideriz demeleri üzerine bu ayet nazil olmuştur. Bkz. Elmalılı, *Hak Dini*, V, 3791.

²⁰¹ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XX, 58; es-Suyûtî, *ed-Dürri'l-Mensûr*, XI, 569.

²⁰² ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 559.

²⁰³ Ayetteki *رِزْقَهَا لَا تَحْمِلُ* ifadesi, yarın için yiyecek hazırlayıp saklamamayı anlatır. Bkz. es-Suyûtî, *ed-Dürri'l-Mensûr*, XI, 569; İbn Ebî Zemaneyn, *Tefsîr*, III, 351; Zayıflığı sebebiyle rızkını taşıyıp depolayamamayı anlatır. Bkz. el-Kurtubî, *el-Câmi*, XVI, 385; ez-Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Veçç*, 404.

²⁰⁴ İbnü'l-Cevzî, *Zâdii'l-Mesûr*, VI, 282; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 474; el-Kurtubî, *el-Câmi*, XVI, 386.

²⁰⁵ Hikmet b. Beşir, *et-Tefsîru's-Sabîh*, IV, 75.

²⁰⁶ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 474; es-Suyûtî, *ed-Dürri'l-Mensûr*, XI, 569.

²⁰⁷ es-Suyûtî, *ed-Dürri'l-Mensûr*, XI, 569.

²⁰⁸ Sebe 34/14. *فَلَمَّا قَضَيْنَا عَلَيْهِ الْمَوْتَ مَا دَلَّهُمْ عَلَى مَوْتِهِ إِلَّا دَابَّةُ الْأَرْضِ تَأْكُلُ مِنْسَأَتَهُ فَلَمَّا خَرَّ تَبَيَّنَتِ الْجِثَّةُ أَنَّ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ الْغَيْبَ مَا لَبِثُوا فِي الْعَذَابِ الْمُهِينِ*

²⁰⁹ ez-Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Veçç*, 430; Ğassan, *Tefsîr*, 452.

²¹⁰ Buharî, (60) Kitabü'l-Enbiyâ 40; İbn Kesîr, *Tefsîr*, VI, 501; el-Beğavî, *Meâlim*, VI, 392; el-Alûsî, *Râhu'l-Meânî*, XXII, 121; İbnü'l-Cevzî, *Zâdii'l-Mesûr*, VI, 441; es-Suyûtî, *ed-Dürri'l-Mensûr*, XII, 181, 185; Hikmet b. Beşir, *et-Tefsîru's-Sabîh*, IV, 154; Ğassan, *Tefsîr*, 452; İbn Ebî Zemaneyn, *Tefsîr*, IV, 10.

²¹¹ Buharî, (60) Kitabü'l-Enbiyâ 40; et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XX, 370; İbnü'l-Cevzî, *Zâdii'l-Mesûr*, VI, 441; es-Suyûtî, *ed-Dürri'l-Mensûr*, XII, 181, 185; Hikmet b. Beşir, *et-Tefsîru's-Sabîh*, IV, 154; ez-Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Veçç*, 430; Ğassan, *Tefsîr*, 452; İbn Ebî Zemaneyn, *Tefsîr*, IV, 10;

Ayetten anlaşıldığına göre cinler; ağaç kurdu, dayandığı asasını yediği zaman yere düştüğünde Süleyman peygamberin öldüğünü anlamışlardır. Eğer cinler O'nun hayatta olmadığını daha önce anlasalardı, kendilerine yapmaları için verilmiş ağır işleri uzun süre yapmak durumunda kalmazlardı.²¹²

“İnsanlardan, canlılardan ve davarlardan yine böyle türlü renklerde olanlar var. Muhakkak ki kulları içinde ancak âlimler Allah'tan hakkıyla korkarlar. Şüphesiz Allah üstündür, bağışlayandır”²¹³ ayetinde dâbbe, ayakları üzerinde yürüyüp hareket eden her canlı olarak izah edilmiştir.²¹⁴

Ayette Allah'ın, sadece meyvaları ve dağları değil, hayvanları da çeşitli renklerde yarattığı belirtilmektedir. İnsanların da kimisinin rengi siyah, kimsinin beyaz ve kimisinin de kırmızıdır. Genel vasıflar itibarıyla her insan ve her yaratık diğerinden farklıdır. İşte düşünenler, gerek tabiattaki ve gerekse canlılar arasındaki bu kadar renk ve çeşitteki varlıkları yaratanın Allah olduğunu anlar.²¹⁵

Dâbbe kavramının Kur'ân ayetlerindeki kullanımları ve anlamı üzerinde durduktan sonra, kısaca bu bölümü şöyle özetleyebiliriz:

1. Üzerinde durduğumuz ayetlerden anlaşıldığına göre Allah yerde ve göklerde dâbbe dediğimiz sayısız bedensel hareketi olan canlılar yaratmış ve yaymıştır. Bu canlılar, Allah'ın varlığının, birliğinin ve kudretinin bir göstergesidir.

2. Allah'ın yarattığı dâbbe dediğimiz canlılar ve diğerleri, tıpkı insanlar gibi birer ümmettir. Yani onlar da bir sınıftır, bir gruptur.

3. Allah katında dâbbe denen bu canlıların en kötüsü hakkı duymazlıktan gelip onu söylemeyen ve aklını kullanmayanlardır yani kâfirlerdir.

4. Allah, dâbbe dediğimiz bu canlıların her birinin rızkını vermektedir. Ayrıca o sayısız canlıların her birinin bu âleme gelmezden önce nerede olduğunu, bu âlemdeki halini ve öldükten sonraki durumunu bilir.

5. Dâbbe olarak adlandırılan bütün bu canlıların hepsi, Allah'a itaat içinde, O'nun koyduğu ölçü, sınır ve denge içinde varlıklarını sürdürürler.

6. Allah, dâbbe olarak da isimlendirilen insanları yaptıkları yanlışlar ve zulümler sebebiyle hemen cezalandırmamakta ve onlara yanlışlarını düzeltmeleri için zaman vermektedir. Bu arada insanların zulümlerine Allah hemen bir ceza

²¹² ez-Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Veçîh*, 430; Ğassan, *Tefsîr*, 452.

²¹³ Fâtır 35/28. وَمِنَ النَّاسِ وَالذَّوَابِّ وَالْأَنْعَامِ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ كَذَلِكَ إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ غَفُورٌ

²¹⁴ İbn Kesîr, *Tefsîr*, VI, 544.

²¹⁵ Ateş, *Çağdaş Tefsîr*, VII, 302.

kesecek olsaydı bundan, bu zulme ortak olmayan ve dâbbe dediğimiz birçok canlı da zarar görecekti.

7. Dâbbe kavramına dâhil olan-olmayan, Allah'ın yarattığı bütün canlı-cansız eşya, dağ, taş ağaç, güneş her şey Allah'a secde etmekte ve O'nun yasalarına göre hareket etmektedir. Bunun tek istisnası insanlardır. Çünkü onların bir kısmı Allah'a secde etmemektedir.

8. Allah dâbbe dediğimiz bütün cismani hareketi olan canlıları sudan yaratmıştır. Onlardan kimisi sürünür, kimisi ayakları üzerinde yürür.

9. Allah'ın yarattığı dâbbe denen varlıklar, renkleri ve şekilleri itibarıyla farklı farklıdır.

Kıyamet Alameti Olarak Çıkacağı Söylenen Dâbbe (Neml 27/82. Ayet Bağlamında)

Kur'an-ı Kerim'de; “o söz başlarına geldiği zaman onlara yerden bir dâbbe çıkarırız ve o, onlara, insanların ayetlerimize kesin bir inançla inanmadıklarını söyler”²¹⁶ ayetinde²¹⁷ geçen dâbbe kavramının, diğer ayetlerdekinden daha farklı bir bağlamda kullanıldığını gördüğümüz için, bu ayeti böyle ayrı bir başlık altında ele almanın uygun olacağını düşünüyoruz.

Ayetteki “vekaa” (وَقَعَ) fiili; vacip olmak²¹⁸, onlar için gerekli olmak²¹⁹, meydana gelmek,²²⁰ hasıl olmak²²¹; “kavl” (الْقَوْلُ) kelimesi; azap,²²² gazap,²²³ hucet²²⁴ (delil, burhan) ve kıyametın geleceğine delalet eden ayetler²²⁵ şeklinde

²¹⁶ Neml 27/82. وَإِذَا وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ أَخْرَجْنَا لَهُمْ دَابَّةً مِّنَ الْأَرْضِ تُكَلِّمُهُمْ أَنَّ النَّاسَ كَانُوا بِآيَاتِنَا لَا يُوقِنُونَ

²¹⁷ Ayette geçen “ayetler” kavramı, Kur'an-ı Kerim'deki ayetler ile Allah'ın varlığına ve birliğine delalet eden kevnî delilleri, bkz. ez-Zühaylî, *et-Tefsîru'l-V'ecîz*, 385; ayette sözü edilen insanların kafirler olduğu, bkz. el-Kurtubî, *el-Câmi'*, XVI, 214; bu kişilerin inanmadıkları şeyin de Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed olduğu kaynaklarda belirtilmektedir. Bkz. el-Kurtubî, *el-Câmi'*, XVI, 214.

²¹⁸ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VI, 190; el-Kurtubî, *el-Câmi'*, XVI, 207; ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, IV, 129; İbn Ebî Zemaneyn, *Tefsîr*, III, 311.

²¹⁹ es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, XI, 400; el-Kurtubî, *el-Câmi'*, XVI, 207; Hikmet b. Beşîr, *et-Tefsîru's-Sahîb*, IV, 36.

²²⁰ el-Merâğî, Ahmed Mustafa, *Tefsîru'l-Merâğî*, Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Byy. 1946, XX, 21.

²²¹ el-Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, XX, 21.

²²² et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIX, 496; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VI, 190.

²²³ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIX, 496; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VI, 190; el-Kurtubî, *el-Câmi'*, XVI, 207; İbn Ebî Zemaneyn, *Tefsîr*, III, 311.

²²⁴ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VI, 190.

izah edilmiştir. Ayetin *وَأِذَا وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ* kısmı ise; kıyametin yaklaşması ve şartlarının ortaya çıkmasını,²²⁶ kâfirlere verilecek cezaya dair ilahî kelamın gerçekleşmesinin ve kıyamet günü kâfirlere verileceği vaat edilen azabın yakın olduğunu,²²⁷ kıyametin yaklaştığını, şartlarının zuhur ettiğini ve artık tevbenin fayda vermeyeceği zaman dilimini anlatmaktadır.²²⁸

Ayette “onlara konuşuyordu” anlamındaki *تَكَلَّمْتُمْ* kelimesi, “onları yaralıyordu” anlamında *تَكَلَّمْتُمْ* diye de okunmuştur²²⁹. Bu durumda anlamın, “onları yaralar”²³⁰ yani, “müminle konuşur ve kâfiri de yaralar” şeklinde olacağı söylenmiştir.²³¹ Gerçi ayetteki *تَكَلَّمْتُمْ* ifadesini, kelama mecazi bir anlam verecek şekilde veya onu *تَكَلَّمْتُمْ* şeklinde “yaralamak” diye okumanın, zahirin hilafına bir yaklaşım olacağı düşünülerek eleştirilmiştir.²³²

Ayetteki dâbbe kavramına gelince, bu hususta kaynaklarda, pek çok farklı bilgiler anlatılmaktadır. Dâbbe kavramıyla ilgili bu yorum, görüş ve rivayetleri birkaç alt başlık altında ele alabiliriz.

Ayetteki Dâbbenin Çıkacağı Zaman İle İlgili Anlatılanlar:

1. İnsanların iyiliği emretmeyip kötülükten de nehyetmedikleri sırada.²³³
2. Yeryüzünde hayır-iyilik adına bir şey kalmadığı anda.²³⁴
3. Ahir zamanda insanların bozuldukları, Allah’ın emirlerini terk ettikleri ve hak dini değiştirdikleri zaman.²³⁵

²²⁵ el-Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, XX, 21.

²²⁶ er-Râzî, *Tefsîr*, XXIV, 218; Ğassan, *Tefsîr*, 404.

²²⁷ ez-Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Vecîz*, 385.

²²⁸ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 472.

²²⁹ es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, XI, 401; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 474; el-Kurtubî, *el-Câmi'*, XVI, 214; ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an*, IV, 129; Ebû Hayyân, *el-Babru'l-Muhît*, VII, 91; es-Semîn el Halebî, *ed-Dürrü'l-Mesûn*, VIII, 642.

²³⁰ ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an*, IV, 129.

²³¹ es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, XI, 401; el-Kurtubî, *el-Câmi'*, XVI, 214.

²³² Elmalılı, *Hak Dini*, V, 3702.

²³³ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIX, 496, 497; el-Beğavî, *Meâlim*, VI, 177; İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, 1429; el-Alûsî, *Râhu'l-Meânî*, XX, 21; İbnü'l-Cevzî, *Zâdi'l-Mesûr*, VI, 190; es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, XI, 399; el-Kurtubî, *el-Câmi'*, XVI, 207.

²³⁴ İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, 1429; el-Alûsî, *Râhu'l-Meânî*, XX, 21.

²³⁵ İbn Kesîr, *Tefsîr*, VI, 210; Ğassan, *Tefsîr*, 404.

4. Hz. İsa'nın ve Mehdinin ölümünden sonra.²³⁶
- 5.. Artık insanların ıslah olmasının beklenmediği zaman.²³⁷
6. Âlimlerin ölüp de ilmin kaybolup gittiğinde.²³⁸
7. Kur'an-ı Kerim'in ortadan kaldırıldığında.²³⁹
8. Kıyametin kopması anında.²⁴⁰.
9. Tövbe eden kimsenin artık kalmadığı sırada.²⁴¹

Ayetteki Dâbbenin Nasıl Bir Canlı Olduğu Hususunda Anlatılanlar:

1. Bizim bildiğimiz canlıların dışında bir canlıdır²⁴²
2. Dört ayaklı²⁴³ ve iki kanatlıdır.²⁴⁴
3. Kuyruğu koç kuyruğu,²⁴⁵ ayakları deve ayağı,²⁴⁶ her mafsalinın arası 12 zira²⁴⁷, başı öküz başı²⁴⁸, gözleri domuz gözü,²⁴⁹ kulakları filkulacağı,²⁵⁰ boynuzu

²³⁶ el-Alûsî, *Râhu'l-Meânî*, XX, 21.

²³⁷ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VI, 190.

²³⁸ el-Kurtubî, *el-Câmi*, XVI, 208.

²³⁹ el-Kurtubî, *el-Câmi*, XVI, 208.

²⁴⁰ el-Kâsımî, *Mebâsinü't-Te'vîl*, XIII, 4686.

²⁴¹ İbn Atiyye, *el-Mubarraru'l-Vecîz*, 1429.

²⁴² el-Kâsımî, *Mebâsinü't-Te'vîl*, XIII, 4686.

²⁴³ er-Râzî, *Tefsîr*, XXIV, 217; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VI, 190,191; es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, XI, 402; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 472; el-Kurtubî, *el-Câmi*, XVI, 211; İbn Ebî Zemaneyn, *Tefsîr*, III, 312.

²⁴⁴ er-Râzî, *Tefsîr*, XXIV, 217; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VI, 191; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 472.

²⁴⁵ İbn Kesîr, *Tefsîr*, VI, 214; el-Beğavî, *Meâlim*, VI, 179; el-Alûsî, *Râhu'l-Meânî*, XX, 22; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VI, 190; er-Râzî, *Tefsîr*, XXIV, 217; es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, XI, 411; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 473; el-Kurtubî, *el-Câmi*, XVI, 211.

²⁴⁶ İbn Kesîr, *Tefsîr*, VI, 214; el-Beğavî, *Meâlim*, VI, 179; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VI, 190; es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, XI, 411; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 473; el-Kurtubî, *el-Câmi*, XVI, 211.

²⁴⁷ İbn Kesîr, *Tefsîr*, VI, 214; el-Beğavî, *Meâlim*, VI, 179; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VI, 190; es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, XI, 411; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 473; el-Kurtubî, *el-Câmi*, XVI, 211.

²⁴⁸ el-Beğavî, *Meâlim*, VI, 179; el-Alûsî, *Râhu'l-Meânî*, XX, 22; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VI, 190; er-Râzî, *Tefsîr*, XXIV, 217; es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, XI, 411; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 473; el-Kurtubî, *el-Câmi*, XVI, 211.

²⁴⁹ el-Beğavî, *Meâlim*, VI, 179; el-Alûsî, *Râhu'l-Meânî*, XX, 22; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VI, 190; er-Râzî, *Tefsîr*, XXIV, 217; es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, XI, 411; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV,

geyik boynuzu,²⁵¹ göğsü aslan göğsü,²⁵² rengi kaplan rengi,²⁵³ böğrü kedi²⁵⁴ ve inek böğrü,²⁵⁵ yüzü insan yüzü²⁵⁶ gibi olan, diğer yanları kuşa benzeyen,²⁵⁷ boyu altmış zira olan,²⁵⁸ tüylü ve kıllı²⁵⁹ bir canlıdır.

4. İnsan türü bir varlık değildir.²⁶⁰

5. Yanında Musa peygamberin asası ve Süleyman peygamberin mühürü vardır.²⁶¹ O mühür ile müminin yüzünü parlatacak ve asa ile de kâfire vuracaktır.²⁶²

6. Ajandır-casustur.²⁶³

7. Yılandır.²⁶⁴

473; el-Kurtubî, *el-Câmi*, XVI, 211.

²⁵⁰ el-Beğavî, *Meâlim*, VI, 179; el-Alûsî, *Râhu'l-Meânî*, XX, 22; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VI, 190; er-Râzî, *Tefsîr*, XXIV, 217; es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, XI, 411; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 473; el-Kurtubî, *el-Câmi*, XVI, 211.

²⁵¹ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VI, 190; es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, XI, 411; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 473; el-Kurtubî, *el-Câmi*, XVI, 211.

²⁵² İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VI, 190; er-Râzî, *Tefsîr*, XXIV, 217; es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, XI, 411; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 473; el-Kurtubî, *el-Câmi*, XVI, 211.

²⁵³ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VI, 190; er-Râzî, *Tefsîr*, XXIV, 217; es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, XI, 411; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 473; el-Kurtubî, *el-Câmi*, XVI, 211.

²⁵⁴ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VI, 190; es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, XI, 411; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 473; el-Kurtubî, *el-Câmi*, XVI, 211.

²⁵⁵ er-Râzî, *Tefsîr*, XXIV, 217.

²⁵⁶ es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, XI, 404; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VI, 191.

²⁵⁷ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VI, 191.

²⁵⁸ er-Râzî, *Tefsîr*, XXIV, 217; el-Kurtubî, *el-Câmi*, XVI, 210.

²⁵⁹ er-Râzî, *Tefsîr*, XXIV, 217; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VI, 190; es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, XI, 401-402; İbn Ebi Zemaneyn, *Tefsîr*, III, 312.

²⁶⁰ el-Alûsî, *Râhu'l-Meânî*, XX, 22.

²⁶¹ es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, XI, 404; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 474.

²⁶² es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, XI, 407; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 474; el-Kurtubî, *el-Câmi*, XVI, 211; Bu konuda Tirmizî'de (v. 279/892) geçen, hasen ve garip olduğu kaydedilen bir hadiste Hz. Peygamber dâbbe ile ilgili olarak, Musa peygamberin asası ve Süleyman peygamberin mühürü ile birlikte çıkacağını, o mühür ile müminin yüzünü parlatacağını ve kâfirin de burnunu mühürleyeceğini söylemiştir. Bkz. et-Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa (v. 279/892), Sünenü't-Tirmizî, (Fahk: Ahmed Muhammed Şakir), Mustafa el-Bâbî el-Halebî Matbaası, 2. Baskı, I-V, Byy. 1977, (48) Kitâbü't-Tefsîr 28.

²⁶³ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 472; el-Kurtubî, *el-Câmi*, XVI, 210; ez-Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Veçîz*, 385; Elmalılı onun Deccal için bilgi toplayan casus olduğuna dair rivayet nakleder. Bkz. Elmalılı, *Hak Dini*, V, 3702.

²⁶⁴ ez-Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Veçîz*, 385.

8. Onun evsafının ne olduğunu Allah bilir.²⁶⁵
9. İlk adımını Antakya'da atacaktır.²⁶⁶
10. Bid'at ve küfür ehli ile mücadele edecek bir insandır.²⁶⁷

Ayetteki Dâbbenin Çıkacağı Yerle İlgili Olarak Anlatılanlar:

1. Dâbbenin çıkacağı yer Mekke'dir.²⁶⁸
2. Mekke dışında bir yerdir.²⁶⁹
3. Safa tepesidir.²⁷⁰
4. Tihâme vadileridir.²⁷¹
5. Safa ve Merve'nin arasındadır.²⁷²
6. Kufe mescididir.²⁷³
7. Tâi'ftir.²⁷⁴

Dâbbenin Konuşup Söyleyecekleri İle İlgili Olarak Anlatılanlar:

1. İslam dışındaki dinlerin batıl olduğunu söyleyecektir.²⁷⁵
2. Kimilerine mümin ve kimilerine kâfir diyecektir.²⁷⁶

²⁶⁵ ez-Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Veçîz*, 385.

²⁶⁶ es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, XI, 401.

²⁶⁷ el-Kurtubî, *el-Câmi'*, XVI, 211.

²⁶⁸ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIX, 497; İbn Kesîr, *Tefsîr*, VI, 210; es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, XI, 403; Ğassan, *Tefsîr*, 404.

²⁶⁹ İbn Kesîr, *Tefsîr*, VI, 210.

²⁷⁰ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIX, 497; el-Beğavî, *Meâlim*, VI, 179; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VI, 191; er-Râzî, *Tefsîr*, XXIV, 218; es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, XI, 405; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 473; el-Kurtubî, *el-Câmi'*, XVI, 212; İbn Atiyye, *el-Mubarraru'l-Veçîz*, 1429.

²⁷¹ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VI, 191; es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, XI, 406; el-Kurtubî, *el-Câmi'*, XVI, 213; ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, IV, 129; İbn Atiyye, *el-Mubarraru'l-Veçîz*, 1429; İbn Ebî Zemaneyn, *Tefsîr*, III, 312.

²⁷² İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VI, 191; ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, IV, 129.

²⁷³ İbn Atiyye, *el-Mubarraru'l-Veçîz*, 1429.

²⁷⁴ el-Kurtubî, *el-Câmi'*, XVI, 213.

²⁷⁵ el-Beğavî, *Meâlim*, VI, 177; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VI, 193; el-Kurtubî, *el-Câmi'*, XVI, 214; Ebû Hayyân, *el-Babru'l-Muhîd*, VII, 91.

²⁷⁶ el-Beğavî, *Meâlim*, VI, 177; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VI, 193; es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, XI,

3. Mekkelilerin, Kur'ân-ı Kerim'e ve öldükten sonra dirilmeye inanmayacaklarını söyleyecektir.²⁷⁷
4. "İnsanlar ayetlerimize kesin bir inançla inanmıyorlar" diyecektir.²⁷⁸
5. "İnsanlar benim çıkacağıma inanmıyorlardı" diyecektir.²⁷⁹ Çünkü onun çıkması Allah'ın ayetlerindedir²⁸⁰
6. "İnsanların çoğu, kıyametin geleceğine delalet eden Allah'ın ayetlerine inanmıyorlardı" diyecektir.²⁸¹
7. Dâbbenin konuşması, İnsanların Allah'ın huzurunda dirilip toplandıkları yerde olacaktır.²⁸²
8. O, insanlarla konuşacak ve küfür üzere olanları azarlayacaktır.²⁸³

Dâbbenin Çıkışı İle İlgili Olarak Anlatılanlar:

1. İlk olarak Yemen'de ortaya çıkacak ve sonra gizlenecektir.²⁸⁴
2. Sonraki çıkışı çölde olacak²⁸⁵ ve sonrasında uzun bir zaman gizlenecektir.²⁸⁶
3. Müslümanların bulunduğu sırada Mescidi Haram'dan çıkacaktır.²⁸⁷
4. Ayakları daha yerden çıkmamasına rağmen başı bulutlara değecektir.²⁸⁸

408; Ebû Hayyân, *el-Babru'l-Mubtâ*, VII, 91; İbn Ebî Zemaneyn, *Tefsîr*, III, 312; Hasen ve garip olduğu kaydedilen ve Tirmizî'de geçen bir hadiste de dâbbenin kimilerine mümin ve kimilerine de kâfir diye sesleneceği belirtilen hadis için bkz. Tirmizî, (48)Kitâbü't-Tefsîr 28.

²⁷⁷ el-Begâvî, *Medlîm*, VI, 177.

²⁷⁸ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VI, 193. Bu husus zaten ayette belirtilmektedir.

²⁷⁹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 474; İbn Ebî Zemaneyn, *Tefsîr*, III, 311.

²⁸⁰ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 474.

²⁸¹ ez-Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Vecîz*, 385.

²⁸² İbn Âşûr, *et-Tabrîr ve't-Tenvîr*, XX, 39.

²⁸³ el-Kâsımî, *Mebâsinü't-Te'vîl*, XIII, 4686.

²⁸⁴ er-Râzî, *Tefsîr*, XXIV, 218; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 473.

²⁸⁵ es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, XI, 404; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 473; el-Kurtubî, *el-Câmi'*, XVI, 209.

²⁸⁶ er-Râzî, *Tefsîr*, XXIV, 218; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 473; el-Kurtubî, *el-Câmi'*, XVI, 209.

²⁸⁷ er-Râzî, *Tefsîr*, XXIV, 218; es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, XI, 404; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 473; el-Kurtubî, *el-Câmi'*, XVI, 209.

²⁸⁸ Bkz. et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIX, 497 vd.; el-Alûsî, *Râhu'l-Meânî*, XX, 21; es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, XI, 412; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 473; el-Kurtubî, *el-Câmi'*, XVI, 211; İbn

5. Atın koşması gibi yerden çıkacak ama bu hıza rağmen üç günde üçte biri çıkamayacaktır.²⁸⁹

Bunlar dışında dâbbe kavramıyla ilgili olarak tefsirlerde²⁹⁰; bazı insanların, dâbbenin çıkışını görecekları, “biz dâbbeyi gördük” diyecekleri, sonra müminlerin mescide gidip namaz kılacakları, dâbbenin de onların yanına geleceği, sonra dâbbenin kâfirleri susturacağı, müminlerin alnını mesh ederek nuranileştireceği, Süleyman peygamberin mührü ve Musa peygamberin asası ile gelip kâfirlerin alnına bu mührü vuracağı, müminlerin yüzlerini o asa ile dokunarak bembeyaz yapacağı vb. muhtelif rivayetler vardır.²⁹¹

Hemen ifade edelim ki sözü edilen dâbbe kavramının yukarıda örneklerini verdiğimiz şekilde kaynaklarda geçen bu tür vasıfları, çıkacağı zaman, yer ve onunla ilgili haberlerin senetleri zayıftır.²⁹² Dâbbe ile ilgili rivayet edilen hadislerden hiç birini Buhârî (v. 256/870) sahih bulmamıştır. Çünkü ya metinleri sıkıntılıdır ya da rivayet zincirindeki bazı kişiler zayıftır.²⁹³ Dolayısıyla ayetteki dâbbenin ve onunla ilgili işlerin böyle olacağına dair Kur'ân-ı Kerim'den bir delil yoktur. Eğer bu haberler peygamberden gelmiş olsaydı elbette kabul edilirdi. Ama böyle olmadığına göre bu haberlere itibar edilemez.²⁹⁴

Dâbbe ile ilgili olarak İbn Âşûr, (v. 1393/1973), dâbbenin yerden çıkarılışı, yeniden dirilmeyi inkâr edenlere Allah'ın ölüleri nasıl dirilttiğini göstermek içindir,²⁹⁵ en şerefli insanın, en fasih kişinin sözünü kabul etmeyerek

Atiyye, *el-Muharraru'l-Veçz*, 1429.

²⁸⁹ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIX, 497; el-Beğavî, *Meâlim*, VI, 179; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VI, 191; es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, XI, 409-410; er-Râzî, *Tefsîr*, XXIV, 217; el-Kurtubî, *el-Câmi'*, XVI, 213.

²⁹⁰ Tefsirlerin yanı sıra hadis kaynaklarındaki dâbbe kavramından da kısaca bahsetmekte fayda vardır. Müslim'de (v.261/874) benzer ifadelerle geçen birkaç hadiste Hz. Peygamber, güneşin batıdan doğması, İsa peygamberin gelmesi, duhân gibi kıyametten önce meydana gelecek on şeyden birisinin de dâbbenin çıkması olduğunu haber vermektedir. Bkz. Müslim, *Sabîh*, XVIII, 27 vd.,77.

Yine bazı hadislerde de Hz. Peygamberin; güneşin batıdan doğması, deccal, duman gibi altı şey gelmezden önce amellerinizde acele ediniz dediği ve bu altı şeyden birisinin de dâbbe olduğu rivayet edilmektedir. Bkz. Müslim, *Sabîh*, XVIII, 87.

²⁹¹ Bkz. et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIX, 497 vd.; el-Alûsî, *Râbu'l-Meânî*, XX, 21; es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, XI, 412; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 473; el-Kurtubî, *el-Câmi'*, XVI, 211.

²⁹² İbn Âşûr, *et-Tabrîr ve't-Tevîr*, XX, 39.

²⁹³ el-Kâsımî, *Mebâsinü't-Te'vîl*, XIII, 4686-4687.

²⁹⁴ er-Râzî, *Tefsîr*, XXIV, 218.

²⁹⁵ İbn Âşûr, *et-Tabrîr ve't-Tevîr*, XX, 39.

Allah'ın huzurundaki dirilişi inkâr eden kişileri aşağılamak ve pişman etmek amacıyla Allah onları dâbbe denilen hayvanın kendilerine hitap etmesiyle baş başa bırakacaktır²⁹⁶ derken Elmalılı, Hamdi Yazır (v. 1361/1942) ayetteki dâbbenin, bildiğimiz dâbbelerden farklı olarak hayvanı nâlık yani insan olduğunu ve ayetteki *دَابَّةٌ مِّنَ الْأَرْضِ تُكَلِّمُهُمْ* ifadesinin, onun insan olduğuna dair açık bir karine olduğunu söylemekte ve şunu eklemektedir: Dâbbe hayırlı bir kişidir ve büyük bir şahsiyettir. Musa'nın asası ve Süleyman peygamberin mührü ile çıkacağı için, maddi ve manevi yönden harikulade bir kuvvet ve saltanat ile zuhur edecek ve büyük bir İslam devleti kuracaktır.²⁹⁷

Ayette geçen dâbbenin, bir tek ferd mi yoksa bir tür mü olduğu tartışmalıdır. Dolayısıyla dâbbenin; bir tür olduğu,²⁹⁸ bir tane olmadığı, her memlekette ve her millette ayrı bir dâbbe çıkacağı²⁹⁹ ve onların yeryüzüne dağıtılmış oldukları söylenmiştir.³⁰⁰ Fakat Alûsî, bu görüşe katılmaz ve dâbbenin bir tane olduğunu söyler.³⁰¹

Muhammed Esed (v. 1413/1992) ayetteki dâbbe ile ilgili olarak şunu söyler: “Yerden çıkarılan yaratık’ ifadesi, öyle anlaşılıyor ki, insanın hayata “dünyevi” bakışını, başka bir deyişle, Kıyamet Günü’nden önceki zamanların insanı ruhen yoksullaştıran maddeci karakterini dile getiren temsili bir ifadedir. Bu “yaratık”, insana mecaz yoluyla, özellikle maddeci değerlere gömülüp gitmesinin ve dolayısıyla kendi kendini tüketmesinin Allah inancının eksikliğinden ileri geldiğini söyler/gösterir”.³⁰² Bize göre ayetin zahiri, dâbbe denen bir canlının çıkarılacağını açıkça söylerken bunu temsili olarak açıklamaya çalışmak zoraki bir tevildir.

Süleyman Ateş’in de ifade ettiği gibi, kıyametten önce böyle bir varlığın çıkacağına inanırız ama dâbbe denen bu canlının niteliklerini bilemeyiz. Modernist müfessirler bu hayvanı tren, otomobil gibi³⁰³ icatlara işaret sayarlar ama bu zoraki te’vilden başka bir şey değildir. Dâbbe denen bu canlının boyu,

²⁹⁶ İbn Âşûr, *et-Tabrîr ve't-Tevîr*, XX, 39.

²⁹⁷ Elmalılı, *Hak Dini*, V, 3702.

²⁹⁸ el-Kâsmî, *Mebâsinü't-Te'vîl*, XIII, 4686.

²⁹⁹ İbn Atiyye, *el-Mubarraru'l-Vecîz*, 1429.

³⁰⁰ İbn Atiyye, *el-Mubarraru'l-Vecîz*, 1429.

³⁰¹ el-Alûsî, *Râbu'l-Meânî*, XX, 22.

³⁰² Esed, *Kur'an Mesajı*, 778.

³⁰³ Her ne kadar Elmalılı; tren, otomobil, bisiklet gibi otomatik şeylere lûgat yönünden dâbbe demek doğrudur fakat lisanda hayvana mahsus bir kullanımdır (bkz. Elmalılı, *Hak Dini*, V, 3701) dese de bize göre bunlara dâbbe demek doğru olmaz. Çünkü dâbbe kavramı cismani bir hareketi olan canlılar için kullanılmaktadır. Oysa bunlar canlı bir varlık değildir.

posu, kuyruğu, boynuzu gibi rivayetlerin hiç birisi ayette yoktur. Bunlar sahabe ve tabiler zamanında halk arasında dolaşan rivayetleri yansıtmaktadır.³⁰⁴

SONUÇ

İnsanın, hayvanın acele etmeden sükûnetle yavaş yavaş yürüyüp hareket etmesi, çocuğun, ihtiyarın, akrebin sürünüp emeklemesi gibi gerçekte yavaş yavaş olan intikali anlatması, canlıların kendi özellikleri çerçevesinde yeryüzünde yürümeleri, debelenmeleri gibi anlamlara gelen debbe (دَبَّ) fiili; aynı zamanda zehirin, hastalığın ve acının da bedende mecâzî olarak yavaş yavaş yayıldığı anlamını vermektedir.

Debbe filinden ismi fail olan dâbbe kavramı ise, örfen ve hadis metinlerinde genelde binek anlamında kullanılmış olsa da, aslında bu kavram öz olarak ifade etmek gerekirse, cismani olarak hareket eden insan ve daha çok hayvan bütün canlıları kapsamaktadır. Zira kelimenin anlam sahasında akıllı olsun veya olmasın, en küçükten en büyüğe, hayvandan insana, mikroptan haşereye kadar hareket eden bedensel her canlı yer almaktadır.

Dâbbe kavramına, Kur'ân-ı Kerim'de geçtiği ayetlerin tefsirinde de genelde lügat anlamına uygun olarak yavaşça yürüyen ruh sahibi her canlı, yeryüzünde yavaş yavaş yürüyen ve sayılıp hesaplanamayacak bütün canlı türleri, yeryüzünde insanlar ve onların dışındaki bütün yaratılmışların yürüyenleri, yeryüzünde debelenip yavaş yavaş yürüyen her şey gibi anlamların yüklendiğini görüyoruz.

Ayetlerden anlaşıldığına göre Allah sadece yeryüzünde değil, aynı zamanda göklerde de dâbbe denilen canlılar yaratmıştır. Buradan, dünya dışındaki bazı yıldızlarda ve gezegenlerde de bedensel hayatın bulunduğu anlamı çıkabilir. Bu arada fiziki bir bedene sahip olmayan melekler ve cinlerin, dâbbe kavramı içinde olmadıklarını da söyleyebiliriz.

Neml suresi 27/82. ayet bağlamında ele aldığımız dâbbe kavramıyla ilgili olarak ise, yerden böyle bir canlının veya canlı türünün çıkarılacağını anlıyoruz. Bu canlı, ayetten anlaşıldığına göre insanları, Allah'ın ayetlerine inanmaları konusunda uyaracağı için müspet bir duruş sergileyecektir. Bunun dışında, bu varlıkla ilgili söylenecek sözler, yorumdan öteye bir anlam taşımayacaktır. Onu ve konuşarak insanları uyaracak oluşunun mahiyetini bilemiyoruz. Bu konularda her türlü şüpheden uzak peygambere ait hadisler de olmadığına göre, ayette anlatılanla yetinmek durumundayız. Durum böyleyken kalkıp bu canlının

³⁰⁴ Ateş, *Çağdaş Tefsir*, VI, 387-388.

çıkacağı zaman, mekân ve evsafı gibi hususlarda söylenecek sözlerin dini ya da ilmi hiç bir kıymetinin olmayacağı aşikârdır.

KAYNAKÇA

- Ahmed İbn Hanbel (v. 241/855), *el-Müsned*, (Şerh: Ahmed Muhammed Şâkir) Dâru'l-Hadîs, I-XIX, Kâhire 1995.
- el-Alûsî, Ebu'l-Fadl Mahmûd (v. 1270/1854), *Râbu'l-Meânî fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azîm ve's-Sebi'l-Mesânî*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabîyy, I-XXX, Beyrut-ts.
- Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, I-XII, İstanbul 1988.
- el-Begavî, Ebu Muhammed el-Huseyn b. Mesûd (v. 516/1122), *Meâlimü't-Tenzîl*, (Tahk: Muhammed Abdullah en-Nemr, Osman Cuma Damiriyye, Süleyman Müslim el-Harş), Dâru Tayyibe, 4. Baskı, I-VIII, Beyrut-1987.
- el-Beydavî, Nasıruddin Abdullah b. Ömer el-Kâdî (v. 685/1288), *Emwârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, Hakikat Kitabevi, I-IV, İstanbul 1998.
- el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail (v. 256/870), *el-Câmiu's-Sabîh*, el-Matbaatü's-Selefiyye, I-IV, Kâhire 1980.
- el-Cevherî, İsmail b. Hammâd (v. 393/1003), *es-Sıbah Tâcu'l-Luğa ve Sıbâhü'l-Arabîyye*, Dâru'l-İlm Li'l-Melâyîn, 4.Baskı, I-VI, Beyrut 1990.
- ed-Dahhâk, (v. 105/723), *Tefsîru'd-Dahhâk*, Dâru's-Selâm, I-II, Kâhire 1999.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf el-Endelüsî (v. 745/1344), *Tefsîru'l-Babri'l-Mubît*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiy, I-VIII, Beyrut 1993.
- Ebu's-Suûd, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî (v. 982/1574), *İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kur'ani'l-Kerîm*, Mektebetü'r-Riyadî'l-Hadîse, I-V, Riyad-ts.
- Ebû Zehrâ, Muhammed (v. 1898-1974), *Zebratü't-Tefâsîr*, Dâru'l-Fikri'l-Arabîy, I-X, Byy. ts.
- Elmalılı, Hamdi Yazır (v.1361/1942), *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat ve Dağıtım, I-X, İstanbul1982.
- Esed, Muhammed (v. 1413/1992), *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir*, (Çev.: Cahit Koytak, Ahmet Ertürk), İşaret Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 1999.

- el-Ezherî, Ebu Mansur Muhammed b. Ahmed (v. 370/980), *Tebzîbü'l-Lüga*, ed-Dâru'l-Misriyye, I-XV, Kahire-ts.
- Ğassan Hamdun, *Tefsîrun Min Nesemâtil-Kur'ân*, Dâru's-Selam, 2. Baskı, Suriye 1986.
- el-Halil b. Ahmed, Ebu Abdîrrahman el-Ferahidî (175/791), *Kitabü'l-Ayn*, (Mehdi el-mahzûmî-İbrahim es-Sâmirâî, I-VIII, Byy.
- el-Hererî, Muhammed Emîn b. Abdillâh el-Uremmî el-Alevî, *Tefsîru Hadâ'iki'r-Ravb ve'r-Reyhân*, Dâru Tavkî'n-Necâh, I-XXXII, Beyrut 2001.
- Hikmet b. Beşir b. Yâsîn, *et-Tefsîru's-Sabîh*, Dâru'l-Meâsir, I-IV, Medine 1999.
- İbn Âdil, Ebû Hafs Ömer b. Ali ed-Dimeşkî (v. 880/1475), *el-Lübâb Fî Ulûmi'l-Kitâb*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmîy, I-XX, Beyrut 1998.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir (v. 1393/1973), *Tefsîru't-Tabrîr ve't-Tenvîr*, ed-Dâru't-Tunûsiyye, I-XXX, Tunus 1984.
- İbn Atiyye, Ebû Muhammed Andu'l-Hakk el-Endelüsî (v. 541/1147), *el-Muharraru'l-Veçîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, Dâru İbn Hazm, Byy., ts.
- İbn Ebî Zemaneyn, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh (v. 399/1008), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîz*, I-V, Kâhire 2002.
- İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Zekerriyya el-Luğavî (v. 395/1005), *Mu'cemü Mekayîsi'l-Luğa*, Dâru'l-Fikr, I-VI, Byy. ts.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer (v. 774/1372), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, (Tahk: Sami b. Muhammed Selame), Dâru Tayyibe, I-VIII, Byy. 1417/1997.
- İbn Manzûr, Ebu Fazl Cemalüddîn b. Mükerrrem (v. 711/1311), *Lisânü'l-Arabî'l-Mubîn*, (Tahk: Abdullâh Ali el-Kebîr-Muhammed Ahmed Hasbullâh-Hâşim Muhammed Şâzilî, Dâru'l-Meârif, I-VI, Kahire, ts.
- İbnü'l-Cevzî, Cemalüddîn Ebu'l-Ferec Abdurrahman (v. 597/1201), *Zâdü'l-Mesîr fî İlmî't-Tefsîr*, el-Mektebü'l-İslâmî, 3. baskı, I-IX, Beyrut 1984.
- el-Kâsımî, Muhammed Cemâlüddîn (v. 1332/1914), *Tefsîru'l-Kâsımî el-Müsemmä Mehâsinü't-Te'vîl*, Dâru İhyâ'i'l-Kütübî'l-Arabîy, I-XVII, Byy. 1957.
- el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî (v. 671/1272), *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, Müessesetü'r-Risâle, (Tahk: Abdullâh b. Abdü'l-Muhsin), I-XXIV, Beyrut 2006.
- el-Merâğî, Ahmed Mustafa, *Tefsîru'l-Merâğî*, Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, I-XXX, Byy. 1946.

- Müslim b. el-Haccâc, Ebu'l-Huseyn el-Kuşeyî en-Nîsâbüri (v.261/874), *Sabîhu Müslim*, el-Matbaatü'l-Mısıryye, I-XVIII, Mısır 1929.
- Muhammed Abduh (v.1905)- er-Reşîd Rızâ, (v.1935), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakim (Tefsîru'l-Menâr)*, 2. Baskı, I-XII, Kahire 1948.
- er-Râzî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer Fahrüddin (v. 606/1209), *Tefsiru Fabri'r-Râzî*, I-XXXII, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1981.
- es-Semîn el Halebî, Ahmet b. Yusuf (v. 756/1355), *ed-Dürrü'l-Mesûn Fî Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, Dâru'l-Kalem, I-XI, Dimeşk ts.
- es-Suyûtî, Celalüddin, Abdurrahman b. Ebi Bekr (v. 911/1505), *ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr*, (Tahk: Abdullah b. Abdu'l-Muhsin, I-XV, Kahire 2003.
- et-Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir (v. 310/922), *Câmiu'l-Beyan an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, (Tahk: Ahmed Muhammed Şakir), Müessesetü'r Risale, , I-XXIV, Byy. 2000.
- et-Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa (v. 279/892), *Sünenü't-Tirmizî*, (Tahk: Ahmed Muhammed Şakir), Mustafa el-Bâbî el-Halebî Matbaası, 2. Baskı, I-V, Byy. 1977.
- ez-Zebîdî, Muhammed Murtadâ el-Huseynî el-Vâsîtî (v. 1205/1790), *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, I-XXXX, 2. Baskı, Kuveyt 1987.
- ez-Zeccâc, Ebû İshak İbrahim İbnü's-Seriyy (v. 311/923), *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbüh, Âlemül'l-Kütüb*, I-V, Beyrut 1988.
- ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer (v.537/1142), *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûbi't-Te'vîl*, I-VI, Riyad 1998.
- ez-Zühaylî, Vehbe, *et-Tefsîru'l-Vecîz Alâ Hâmişi'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâru'l-Fikr, 2. Baskı, Dimeşk 1996.